

OBRASCI DISKRIMINACIJE U CRNOJ GORI

Prof. dr Miloš Bešić

Prof. dr Miloš Bešić

OBRASCI DISKRIMINACIJE U CRNOJ GORI

Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i ne moraju da odražavaju zvanične stavove Savjeta Evrope.

Objavljeno u sklopu projekta „Podrška nacionalnim institucijama u u prevenciji diskriminacije u Crnoj Gori“ (PREDIM)

Istraživanje je sprovedeno u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i institucijom Ombudsmana u sklopu PREDIM projekta.

MART 2017.

Sadržaj

Konceptualni okvir istraživanja.....	3
Operacionalni okvir istraživanja.....	6
Dizajn, dinamika i uzorak istraživanja.....	7
Rezultati istraživanja.....	9
Kumulativni pokazatelji diskriminacije po grupama, oblastima i trendovi.....	16
Akcije i mjere koje se mogu/trebaju preduzeti u cilju smanjenja stepena diskriminacije.....	22
Diskriminacija u Crnoj Gori u poređenju sa drugim zemljama regiona i Evrope.....	32
Od kojih faktora zavisi percepcija diskriminacije u Crnoj Gori?.....	38
Ključni nalazi istraživanja.....	42

Konceptualni okvir istraživanja

Diskriminacija je predmet naučne pažnje i istraživanja od 50-tih godina XX veka. Ovim problemom su se prvenstveno bavili teoretičari i istraživači koji su po vokaciji bili socijalni psiholozi. Prve teorije, definicije i pristupe problemu diskriminacije ponudio je Allport (1954). Pojam diskriminacije koji je ovaj autor ponudio oslanja se prije svega na koncept predrasuda. Drugim riječima, teza je da su predrasude osnov na kojima diskriminacija počiva. Time se predrasude i danas uzimaju kao baza diskriminatorskih praksi, kada je riječ o socijalno-psihološkom pristupu. U svojoj knjizi *Priroda predrasuda* (1954), Allport definiše predrasude kao 'antipatiju koja je zasnovana na neistinitim i nefleksibilnim generalizacijama'. Predrasude zapravo predstavljaju bihevioralne, atitudinalne i verbalne izraze posredstvom kojih se nekritički prihvaćene negativne karakteristike neke grupe pripisuju pojedincima koji toj grupi pripadaju. Kod nekih drugih autora, umjesto termina antipatija koriste se termini: negativna osjećanja, animozitet, neprijateljski stav itd. Dakle, u osnovi predrasude vode distanciranju, a distanciranje konsekventno vodi diskriminaciji. Generalizacija, termin u definiciji, podrazumijeva nekritičku percepciju pojedinaca u smislu da im se, bez potrebe da se opravda, pripisuju negativne osobine grupe kojoj on pripada, samom činjenicom da neko pripada toj grupi.

Kada je o diskriminaciji riječ, Allport je tvrdio da postoji pet oblika diskriminacije koji se dešavaju sekvencijalno, u smislu da svaki naredni stepen predstavlja i viši intenzitet diskriminacije. To su: verbalni antagonizam, izbjegavanje, segregacija, fizički napad i istrijebljenje. Veliki broj autora se pažljivo i istraživački bavio opisima i istraživanjima u okviru ovih tipova. U narednim redovima ukazaćemo na nekoliko ključnih autora i istraživanja koji su imali za cilj da operacionalizuju, potvrde i prošire oblike diskriminacije koje je definisao Allport.

Verbalni antagonizam jeste jednostavan oblik diskriminisanja, tačnije, način da se upotrebom jezika iskaže neprijateljski stav prema određenim društvenim grupama i njihovim predstavnicima. On se dešava i kada su pripadnici ugroženih skupina u komunikaciji prisutni, i kada nisu prisutni. U različitim situacijama pripadnicima određenih grupa se verbalno pripisuju atributi koji su negativno konotirani (npr. cigani, ljenivci, alkoholičari, nepismeni itd.). Verbalni antagonizam je najblaži, prvi, ali i najčešći oblik diskriminacije koji se dešava u društvu (Essed, 1997; Feagin, 1991)

Pored verbalnog antagonizma, diskriminatorско ponašanje se može praktikovati i različitim oblicima **neverbalnog nasilja** koje zajedno sa verbalnim kreira neku vrstu neprijateljskog ambijenta u društvenoj sredini u odnosu na pojedince koji su diskriminisani. Postoji mnogo načina za upotrebu verbalnog i neverbalnog nasilja u funkciji diskriminacije, a tipični primjeri jesu intervjui za posao, kada jednostavno skratite vrijeme intervjua, ili ne slušate šta kandidat govori, i/ili se stolicom udaljavate od njega (Darley and Fazio, 1980; Word et al., 1974). Ovakvim stavom se umanjuje učinak intervjuisanog, a onda se negativna odluka o zapošljavanju intervjuisanog opravdava njegovim lošim učinkom na intervjuu koji se (učinak) predstavlja kao 'objektivan', a koji je zapravo rezultanta diskriminatorског stava intervjua.

Izbjegavanje predstavlja davanje prednosti pripadnicima vlastite društvene skupine u odnosu na pripadnike drugih grupa. To se dešava zato što, socijalno-psihološki, pojedinci nerijetko žele da funkcionišu u svijetu koji je sličan njima, njihovim percepcijama i njihovoj kulturi. Ovakav tip diskriminacije najčešće rezultira razlikama koje nastaju u socijalno-klasnoj strukturi društva, a koje se pojavljuju kao etničke ili rasne (Johnson & Stafford, 1998). Veliki je broj laboratorijskih eksperimenata koji su potvrđivali fenomen 'izbjegavanja' i opisivali načine na koje ono funkcioniše (Pettigrew, 1998b; Pettigrew and Tropp, 2000).

Segregacija predstavlja isključivanje pojedinaca koji pripadaju određenim društvenim grupama kada je riječ o alokaciji resursa. Ovakva vrsta diskriminacije najčešće se javlja kada je riječ o zapošljavanju ili pristupu određenim institucijama kao što su obrazovanje, pristup socijalnoj zaštiti i slično (Duckitt, 2001; Bobo, 2001).

Fizički napadi se ne moraju definisati, a ono što je najčešći predmet istraživanja, jeste frekventnost, magnituda i okolnosti pod kojima se oni dešavaju (Schneider et al., 2000).

Istrijebljenje jeste ekstremni oblik diskriminacije koji se javlja u posebnim istorijskim i političkim okolnostima, a predstavlja institucionalizovanu i organizovanu praksu fizičke eliminacije pripadnika neke društvene grupe (Newman and Erber, 2002; Staub, 1989).

Posebni oblici diskriminacije jesu oni koji su takoreći 'nevidljivi', a koji se teorijski definišu kao **suptilne predrasude** (Dovidio and Gaertner, 1986; Katz and Hass, 1988; McConahay, 1986). Kao efekat ovih latentnih oblika manifestacija predrasuda, pripadnici određene društvene grupe se osjećaju odbačeno, uniženo i etiketirano. Oni gube samopouzdanje a nerijetko to dovodi do toga da oni koji su diskriminirani sami formiraju negativan stav o sebi. Konsekventno, ako prihvate činjenicu da su 'manje vrijedni', oni će se i ponašati u društvu kao da su manje vrijedni. Na taj način će ojačati i opravdati percepciju većine da su 'zaista' manje vrijedni.

U literaturi i istraživanjima definisan je i pojam **indirektnih predrasuda**. Ovaj oblik diskriminacije podrazumijeva postupke osuđivanja pripadnika drugih grupa za njihova ponašanja i/ili kulturu. Tipičan primjer je kada se kaže da su Romi 'po prirodi lijeni' i slično. Nerijetko ovaj oblik diskriminacije uključuje i specifičan negativan i ponižavajući stav u odnosu na pripadnike skupina koje su predmet diskriminacije kada je riječ o njihovom jeziku, načinu izražavanja i sl. Ovaj tip diskriminacije nerijetko funkcioniše automatski, dakle, on je legitimizovani oblik diskriminacije koju sprovodi većinska skupina i kao takav ne traži opravdanje, niti se doživljava kao bilo kakva vrsta problema (Fiske, 1998). Kao posljedica, pripadnici manjinskih grupa koje su diskriminirane razvijaju osjećanje anksioznosti (Hart et al., 2000; Phelps et al., 2000).

Statistička diskriminacija predstavlja oblik diskriminacije kada se predrasudama odbacuju pojedinci koji pripadaju određenim društvenim grupama, na način da im se pripisuju karakteristike koje proističu iz statističkih podataka koji na agregatnom nivou važe za tu grupu (Arrow, 1973; Coate and Loury, 1993; Lundberg and Startz, 1983; Phelps, 1972). Npr. na osnovu popisa stanovništva proističe da su Romi niže obrazovani u prosjeku, kada se statistički uporedi njihov nivo obrazovanja sa nivoom obrazovanja većinske populacije. Tako se svaki pojedinac pripadnik romske etničke zajednice, koji aplicira za posao npr., percipira kao manje obrazovan u odnosu na druge pojedince koji apliciraju za posao, a pripadnici su većinske zajednice. Kao rezultat, statistička diskriminacija posljedično potvrđuje, produžava i uvijekovječuje razlike koje postoje između diskriminirane grupe sa jedne, i većinske zajednice sa druge strane.

Jedan od oblika diskriminacije jeste i **organizacijska diskriminacija**, koja se nekada označava i kao **strukturalna diskriminacija** (Lieberman, 1998; Sidanius and Pratto, 1999). Ovaj oblik diskriminacije podrazumijeva postupke u kojima organizaciona i/ili društvena struktura sistematski favorizuje predstavnike većinske populacije. Rezidencijalna segregacija jedan je od tipičnih oblika ovog tipa diskriminacije. Npr, pripadnici diskriminiranih grupa nerijetko jesu rezidencijalno segregirani i žive u naseljima koja nijesu legalizovana. Usljed toga oni ne mogu da podignu hipotekarne kredite, koji su im potrebni za, recimo mali biznis. Ili npr. kada se neko zapošljava, nerijetko neformalna komunikacija i preporuke igraju značajnu ulogu. U ovim postupcima se izbjegavaju preporuke za pripadnike diskriminiranih skupina, što konsekventno na jedan nevidljiv ali sistematski način otežava zapošljavanje pripadnicima diskriminiranih grupa.

Različiti oblici diskriminacije se teorijski objašnjavaju na različite načine. Iako je pionirski socijalna-psihologija imala prednost, kao nauka, u bavljenju problemima diskriminacije, savremeni pristupi su uglavnom multidisciplinarni i pokušavaju da objasne fenomen diskriminacije oslanjajući se na znanja iz različitih naučnih područja. Ove pristupe najpotpunije je u nekoliko teorijskih kategorija klasifikovao Rice¹ (K.E.). Po njemu, u osnovi, sve teorije diskriminacije se mogu podijeliti u tri kategorije:

Teorije koje insistiraju na razlikama između većinske populacije i grupacija koje su diskriminirane

- Teorije koje objašnjavaju različite oblike nasilja nad pripadnicima diskriminiranih skupina
- Teorije koje objašnjavaju bezuspješnost prilagođavanja specifičnostima i/ili 'nedostacima' diskriminiranih skupina

Na osnovu ovih kriterijuma, a korišćenjem kompleksne meta-analize literature koja se bavi predrasudama, Rice je razvio jednu kompleksnu klasifikaciju svih teorija koje se bave problemom predrasuda i diskriminacije²:

- **Teorije socijalne kategorizacije** - sam akt grupisanja i identifikacije sa vlastitom grupom neizbježno vodi ka formiranju predrasuda o drugim grupama
- **Teorije socijalne identifikacije** - apsorpcija kulture grupe kojoj pripadamo konsekvntno dovodi do predrasuda prema vrijednostima i normama pripadnika drugih grupa.
- **Teorije socijalne komparacije** - potreba za ličnim identitetom koja proističe iz grupne identifikacije a koja dovodi do percepcije da je grupa kojoj pripadam bolja u poređenju sa drugim grupama
- **Teorije jačanja grupne kohezije** - izazivanje konflikta sa drugim grupama u cilju jačanja unutargrupne kohezije
- **Realistička konfliktna teorija** – diskriminacija je rezultat igre nultog zbira; naime, percepcija da se interesi jedne grupe mogu ostvariti samo na štetu interesa druge grupe

Diskriminatorske prakse, bez obzira kojim teorijama se objašnjavaju, imaju svoje posljedice. One su s jedne strane socijalno-psihološke, prema tome i bihevioralne, a sa druge strane su društvenog i političkog karaktera. Dvije su ključne teorije koje se bave socijalno-psihološkim posljedicama diskriminacije u društvu. Prva je tzv. **teorija: frustracija-agresija** (Dollard, 1980) i ona ukazuje da diskriminacija kao efekat proizvodi frustraciju kod pojedinaca koji je trpe, a ovo konsekvntno dovodi do agresivnog ponašanja pripadnika ovih grupa prema pripadnicima većinske skupine (koji se dakle doživljavaju kao 'agresori'). Druga je poznata kao **teorija relativne deprivacije** (Stouffer, 1949), koja argumentuje da se tenzija između opresora i deprivirane skupine javlja kao rezultanta nejednake distribucije u procesu stalne komparacije. Pojednostavljeno, teorija socijalne deprivacije ukazuje da većinska skupina koristi diskriminaciju kako bi maksimizirala benefite koji proističu isključivanjem diskriminiranih skupina iz distribucije benefita, dok se istovremeno kod pripadnika diskriminiranih grupa javlja animozitet prema pripadnicima većinske grupe usljed činjenice da su odstranjeni u raspodjeli resursa³. No, kada je riječ o posljedicama diskriminacije, bez obzira na (ne)prihvatanje jedne od ove dvije teorije, suština je da posljedice diskriminatorskih praksi produbljuju jaz, animozitet i konflikt između većinske i ostalih društvenih grupa, što ima negativne posljedice, i na pojedince, i na društvo u cjelini.

¹ <http://www.integratedsociopsychology.net/prejudice-discrimination.html>

² Prve tri su zapravo preuzete od Tajfel & Turner, 1979

³ Narodski rečeno, jedni (pripadnici većinske grupe) postaju gramzivi, a drugi (pripadnici diskriminirane grupe) zavisni i ljubomorni. Prvi koriste diskriminaciju kako bi prisvojili što više resursa i benefita, a drugi su na njih stoga ljuti.

Pema tome, diskriminacija nije samo socijalno-psihološko, već je to značajno društveno, pa i političko pitanje. Savremeno društvo je u visokom stepenu diferencirano po različitim kriterijumima, a usljed toga u njemu postoji veliki broj društvenih grupa koje se razlikuju po velikom broju distinktivnih kriterijuma. Demokratski poredak počiva na ideji odsustva diskriminacije. Jednakost šansi jedna je od ključnih pretpostavki koja obezbjeđuje socijalnu pravdu, socijalno povjerenje i stabilnost političke zajednice. Ukoliko je diskriminacija izražena, to bitno narušava legitimitet ukupnog društvenog i političkog poretka, a konsekventno, osim nepravde koja se tiče pojedinca, samo društvo karakteriše i politička nestabilnost. Ovo su razlozi usljed kojih se svako demokratsko društvo treba intenzivno zalagati za jednakost šansi i usljed koga se mora boriti protiv diskriminacije.

Borba protiv diskriminacije pretpostavlja najprije identifikaciju ključnih društvenih grupa i stepena diskriminacije. To je i bio prvi i ključni cilj ovog istraživanja. Dakle, mi smo istraživanjem željeli da utvrdimo **u kom stepenu je izražena diskriminacija prema ključnim društvenim grupama koje su pod diskriminatorskim rizikom**. Drugi cilj istraživanje bio je da se utvrde trendovi kada je riječ o percepciji diskriminacije. Drugim riječima, korišćenjem iste metodologije mi smo realizovali istraživanje o diskriminaciji 2010. i 2015. godine. Time je omogućeno da longitudinalnim pristupom mjerimo **da li je, u kojoj mjeri, u kom smjeru i prema kojim skupinama diskriminacija u porastu ili su, naprotiv trendovi regresivni**. Konačno, treći cilj istraživanja bio je **da se utvrde određene razlike između pojedinih kategorija populacije kada je riječ o percepciji diskriminacije**. Ukazivanje na činjenicu da određene demografske, socijalne, političke, etničke i/ili druge karakteristike određuju stepen diskriminatorskih stavova sastavni su dio saznanja koje smo željeli da identifikujemo ovim istraživanjem. Konačno, pokušaćemo za potrebe javnih politika da identifikujemo moguće predloge instrumenata i mjera u cilju redukcije stepena diskriminacije, tačnije, mjere koje imaju za cilj da se umanjí nivo i efekat diskriminatorskih praksi.

Operacionalni okvir istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja **diskriminacija je definisana kao odnos pojedinaca koji pripadaju većinskoj grupi prema drugim pojedincima ili grupama u kome se po određenom diskriminatorskom kriterijumu ne poštuje princip jednakog tretmana tih pojedinaca i društvenih grupa. No, s obzirom da je ovdje riječ o empirijskom a ne teorijskom istraživanju, mnogo je značajnija operacionalna definicija diskriminacije**. U ovom pogledu diskriminaciju smo definisali na način što smo operacionalno najprije odredili društvene oblasti u kojima mjerimo diskriminaciju, a zatim i kriterijume po kojima se diskriminacija vrši. Na ovaj način, ukrštajući ova dva analitička kriterijuma, mjerili smo postojanje diskriminacije u svakoj oblasti po definisanim kriterijumima diskriminacije. Lista oblasti i lista kriterijuma svakako nije iscrpna, jer je to jednostavno nemoguće, s obzirom na ukupan broj mogućih kriterijuma i oblasti. Stoga smo izabrali one oblasti i one kriterijume koji se u svakodnevnom životu, medijima, radu NVO sektora, i sveukupnom političkom diskursu pojavljuju kao najznačajniji. Društvene oblasti u kojima je mjerena diskriminacija su:

- Zapošljavanje
- Obrazovanje
- Dostupnost zdravstvenoj zaštiti
- Rad javnih službi
- Diskriminacija u oblasti kulture i kulturna zaštita

Kriterijumi za identifikaciju društvenih grupa koje su pod rizikom diskriminacije, a operacionalizovani su u ovom istraživanju su:

- Pol/Rod (diskriminacija žena od strane muškaraca)
- Nacionalnost (diskriminacija na osnovu etničkog/nacionalnog kriterijuma)
- Vjeroispovijest (diskriminacija po konfesionalnoj pripadnosti)
- Političko uvjerenje (diskriminacija na osnovu razlika u političkom uvjerenju)
- Godine starosti (diskriminacija na osnovu starosti. tzv. 'ejdžizam'⁴)
- Invaliditet (diskriminacija osoba sa invaliditetom)
- Seksualna orijentacija (diskriminacija LGBT populacije i seksualnih manjina)

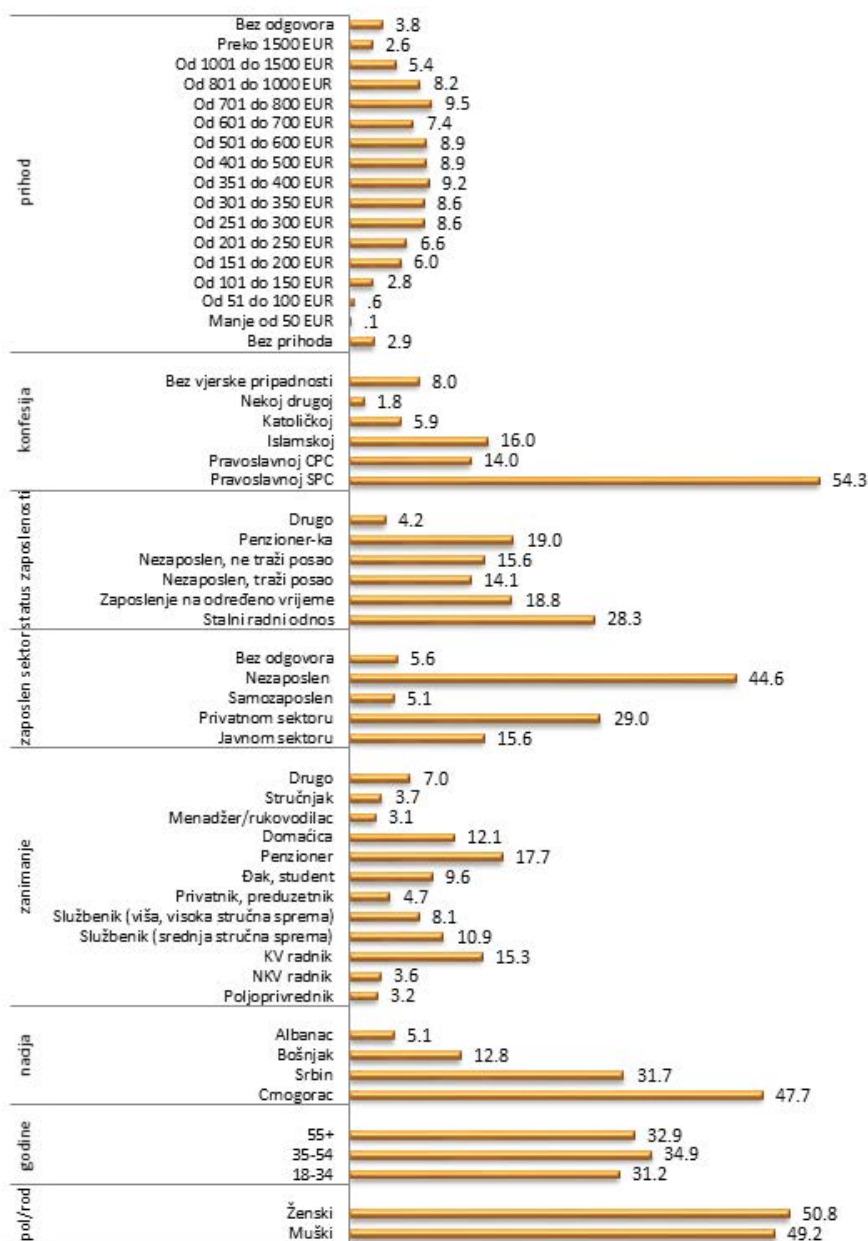
Metodološki je svakako značajno ukazati na činjenicu da je riječ o primjeni anketnog metoda, tačnije, mi smo mjerili **percepciju diskriminacije** i to na **kvantitativan način**. Sve podatke i mjere koje smo dobili, prema tome, jesu rezultat percepcije građana. Osnovna prednost ovakvog analitičkog i metodološkog pristupa jeste što za svaku mjerenu oblast i po svim mjerenim kriterijumima, mi ćemo dobiti komparativan uvid, tačnije, koristeći identičan metodološki pristup sa skalama koje imaju identične metrijske karakteristike, biće moguće uporediti stepen diskriminacije po oblastima i po definisanim kriterijumima.

Dizajn, dinamika i uzorak istraživanja

U istraživanju korišćen je **anketni metod**. Jedinica uzorkovanja bile su mjesne zajednice. Uzorkovanje obezbjeđuje reprezentativnost za cjelokupnu punoljetnu populaciju crnogorskih građana i građanki. Uzorak je bio **dvostruko-stratifikovan sa slučajnim izborom** ispitanika u okviru izabranih popisnih krugova. Kriterijumi stratifikacije bili su regionalna distribucija i veličina mjesne zajednice. Ispitanici su takođe bili slučajno birani u okviru domaćinstva po kriterijumu kalendarskog rođendana. **Post-stratifikacija** je rađena po kriterijumima: pol/rod, godine starosti i nacionalna pripadnost. U istraživanju je učestvovalo ukupno 1038 ispitanika, što obezbjeđuje **standardnu grešku mjerenja** od $\pm 3.04\%$ za pojave sa incidencom od 50%, a intervalom povjerenja od 95%. Instrument istraživanja bio je upitnik koji smo formirali 2010. godine za iste istraživačke svrhe, ali je dopunjen sa određenim pitanjima koja su trebala da pruže odgovore na određena dubinska specifična pitanja koja ćemo posebno elaborirati u tekstu. Upitnik se sastojao iz 10 demografskih i 25 istraživačkih pitanja. Za veliki broj pitanja, a u funkciji komparabilne validnosti, koristili smo veliki broj ajtema u formi matrice. Istraživanje je realizovano od 02. Do 20. Marta 2017 godine. Demografske karakteristike uzorka se mogu vidjeti u grafikonu 1.

Grafikon 1. Demografske karakteristike uzorka %

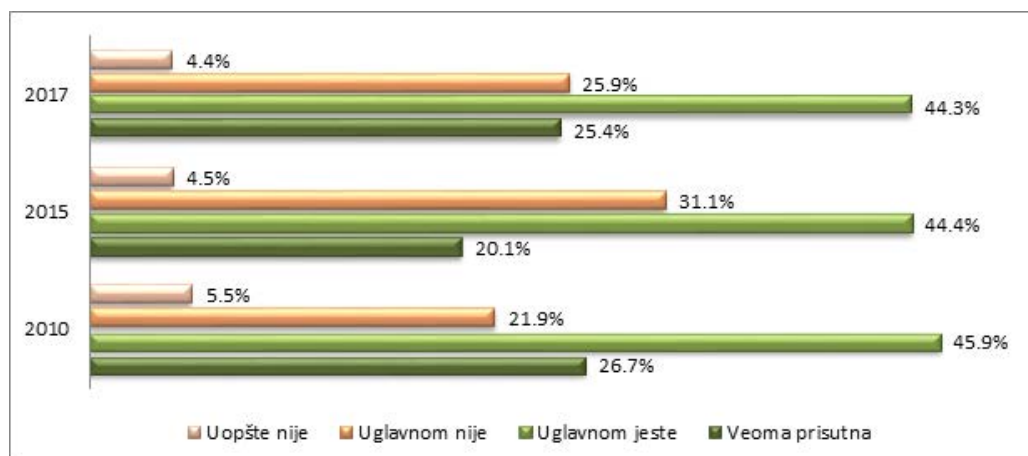
4 'ageism'

Rezultati istraživanja

Prvi indikator diskriminacije bio je opšta procjena stepena diskriminacije u Crnoj Gori, bez navođenja društvenih grupa koje su diskriminirane (grafikon 2). Podatak ukazuje da gotovo svaki drugi ispitanik smatra da je diskriminacija 'uglavnom prisutna', uz svakog četvrtog ispitanika koji ističe da je diskriminacija 'veoma prisutna'. Dakle, podaci inicijalno ukazuju da je **percepcija diskriminacije na veoma visokom novou. Sa stanovišta trenda, podaci ukazuju da je percepcija diskriminacije danas na višem nivou nego što je to bio slučaj prije dvije godine** ($\chi^2(3)=10.773$, $p=.013$). Međutim, kada se uporede vrijednosti iz 2017. sa referentnim vrijednostima iz 2010. godine, rezultati ukazuju da su razlike neznatne ($\chi^2(3)=4.643$, $p>.1$). Drugim riječima, **od 2010. do 2015. godine mjerili smo smanjenje stepena diskriminacije, da bi se od 2015. do 2017. godine ponovo vratili na isti nivo percepcije diskriminacije koji je postojao 2010. godine.**

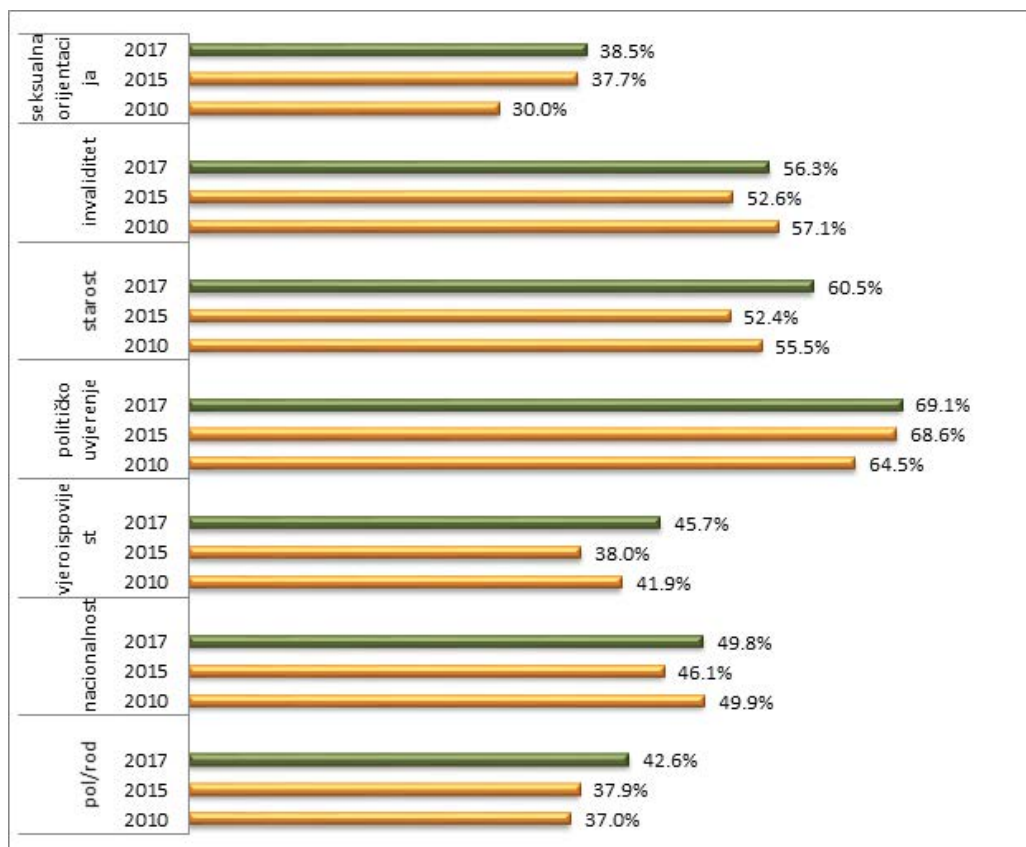
Grafikon 2. Uopšteno govoreći, u kojoj mjeri je po Vašem mišljenju diskriminacija u Crnoj Gori prisutna %

Prva oblast u kojoj smo mjerili stepen diskriminacije bila je **zapošljavanje**. Dakle, željeli smo da utvrdimo u kojoj mjeri je, po mišljenju građana Crne Gore, diskriminacija prisutna u tretmanu pripadnika različitih društvenih grupa kada je riječ o zapošljavanju. U grafikonu 3 priloženi su podaci za sve skupine, a oni ukazuju **da je najviši stepen diskriminacije prisutan u oblasti zapošljavanja po kriterijumu političke pripadnosti** (69.1%). U odnosu na 2010. godinu, po ovom kriterijumu trend je negativan (u smislu povećanja stepena diskriminacije), pri čemu razlike između 2015. i 2017. godine nisu značajne ($\chi^2(2)=2.436$, $p>.1$). Drugim riječima, diskriminacija u zapošljavanju po političkom kriterijumu bila je u porastu između 2010. i 2015. godine, dok je danas na istom nivou kao i prije dvije godine. Veoma visoku vrijednost procjene stepena diskriminacije mjerimo kada je riječ o starosti kao kriterijumu (60.5%), i ova vrijednost mjerenja značajno je viša nego 2015. godine ($\chi^2(2)=14.902$, $p<.01$). Dakle, stariji građani, tzv. žrtve tranzicije su danas značajno više diskriminirani po mišljenju građana nego što je to bio slučaj prije dvije godine. Sljedeća grupa koja je u najvećoj mjeri diskriminirana, na osnovu stavova građana, jesu osobe sa invaliditetom (56.3%). Sa stanovišta trenda, međutim, bez obzira na uočene procentualne vrijednosti, razlike između 2015. i 2017. nijesu značajne ($\chi^2(2)=3.834$, $p>.1$); dakle, diskriminacija je na približnom nivou danas kao i prije dvije godine. I kada je o nacionalnosti riječ, podaci ukazuju da je diskriminacija visoka (49.8%), ali je na manje-više istom nivou kao i 2015. godine ($\chi^2(2)=3.057$, $p>.1$). Sljedeća društvena grupa po intenzitetu percepcije diskriminacije u oblasti zapošljavanja jeste vjerska pripadnost (45.7%).

U ovom pogledu, međutim, za razliku od prethodnih slučajeva, diskriminacija je danas značajno izraženija nego 2015. godine ($\chi^2(2)=13.984$, $p<.01$). Iako tek na pretposljednem mjestu u ukupnoj hijerarhiji u oblasti zapošljavanja, diskriminacija po polnom/rodnom kriterijumu je, takođe, veoma izražena (42.6%), a problem je utoliko veći što podaci ukazuju da je trend izražen negativan u poređenju sa 2015. godinom ($\chi^2(2)=9.782$, $p<.01$). Dakle, mjerimo da je danas diskriminacija u zapošljavanju žena izraženija nego što je to bio slučaj 2015 godine. Konačno, iako numerički komparativno mjerimo najnižu vrijednost kada je riječ o diskriminaciji pri zapošljavanju pripadnika seksualnih manjina, mora se reći da je ova vrijednost i dalje visoka (38.5%). Analiza trenda ukazuje da u ovom pogledu nemamo značajnih promjena u percepciji stepena diskriminacije u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=3.648$, $p>.1$).

Grafikon 3. Diskriminacija u oblasti zapošljavanja: % DA odgovora za sve skupine

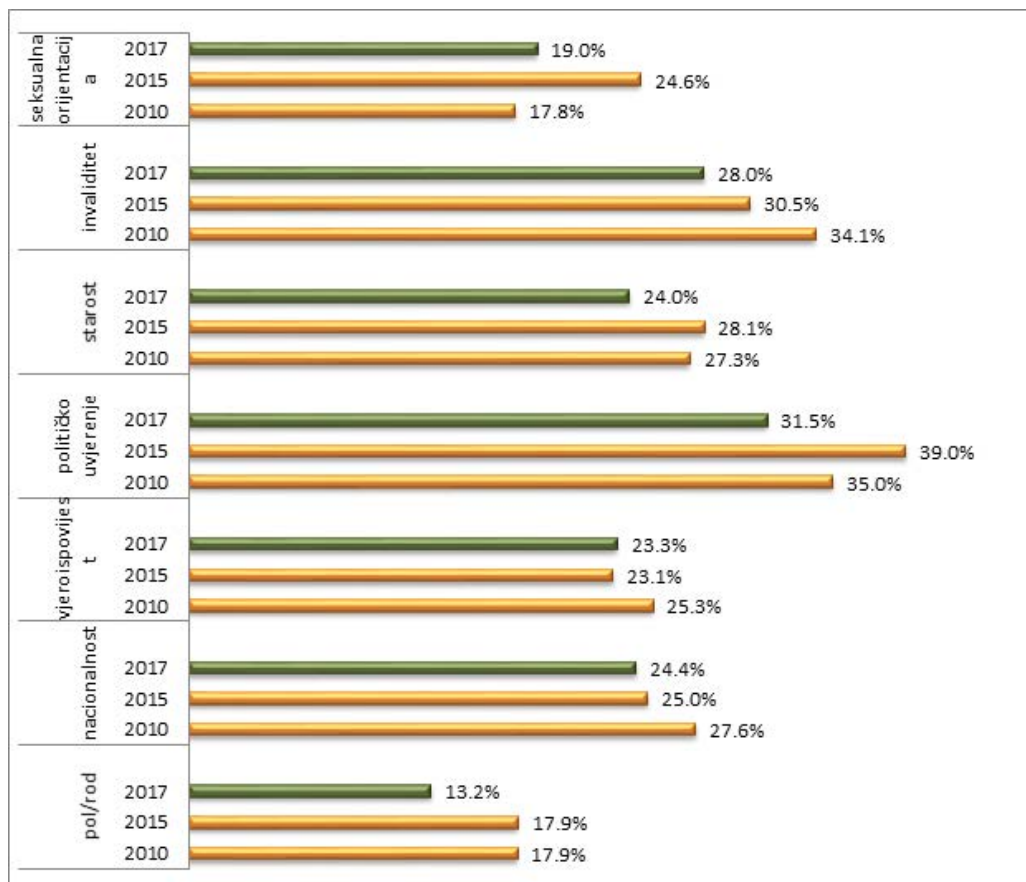

Druge oblast koja je bila predmet našeg interesovanja jeste diskriminacija u **obrazovanju** (grafikon 4). Inicijalno, podaci ukazuju da je u ovoj oblasti došlo do smanjenja stepena diskriminacije kada je riječ o nekim grupama, i do stabilnih vrijednosti u odnosu na 2015. godinu kada je riječ o drugim grupama. Ključno je da niti u jednom slučaju kada je riječ o mjeranju po grupama nijesmo izmjerili višu vrijednost percepcije diskriminacije u odnosu na 2015. godinu⁵. Analitički, **kada je riječ o diskriminaciji u oblasti obrazovanja najviši stepen diskriminacije mjerimo kada je riječ o političkoj pripadnosti** (31.5%), dakle, isto kao i kada je riječ o zapošljavanju. Međutim, na osnovu podataka, iako je mereni stepen diskriminacije

⁵ Osim kada je riječ o vjerskoj pripadnosti, ali je razlika zaista zanemarljiva

jako visok, trend je veoma progresivan u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=12.745$, $p<.1$). Drugim riječima, građani smatraju da je diskriminacija u obrazovanju po kriterijumu političke pripadnosti prisutna u značajno manjoj mjeri danas, nego što je to bio slučaj 2015. godine.

Grafikon 4. Diskriminacija u oblasti obrazovanja: % DA odgovora za sve skupine

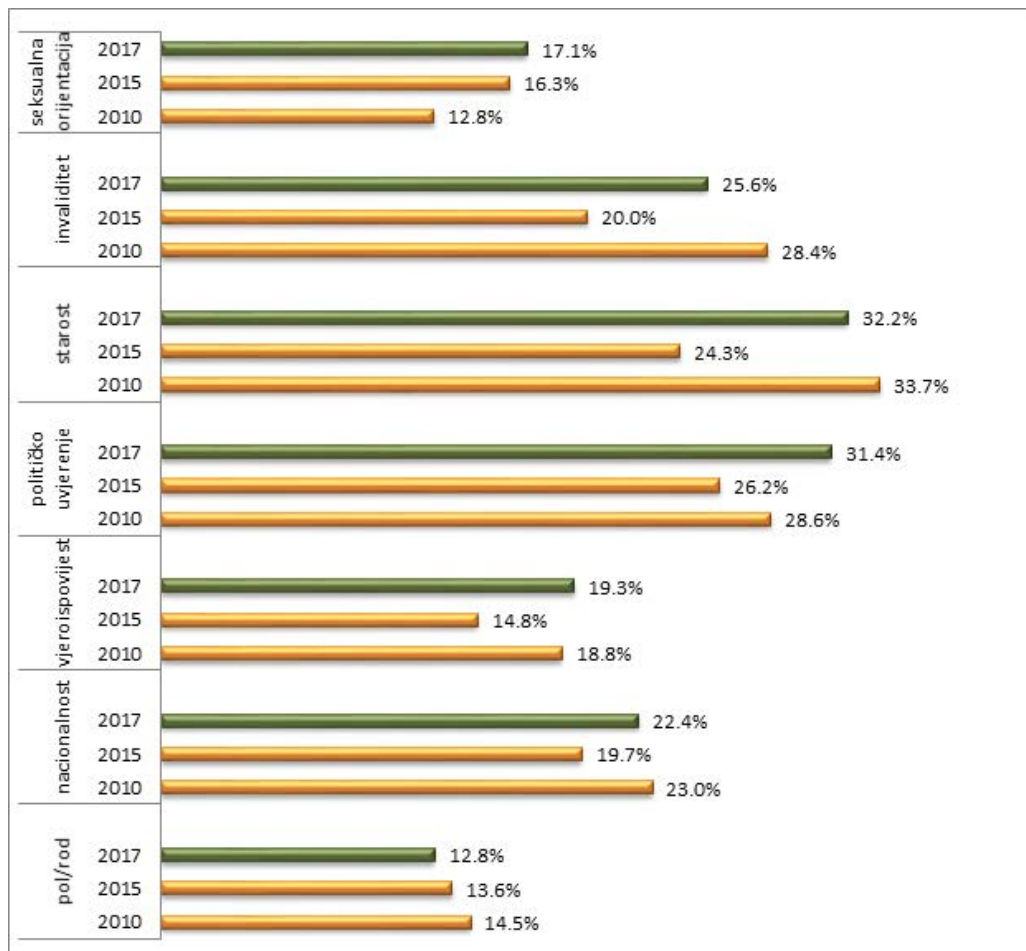

Druga kategorija po hijerarhiji stepena diskriminisanja u oblasti obrazovanja jesu osobe sa invaliditetom (28%). Međutim, analiza trenda ukazuje da je ovaj stepen diskriminacije na približno istom nivou kao i prije dvije godine ($\chi^2(2)=2.019$, $p>.1$). Dakle, u posljednje dvije godine nije bilo niti poboljšanja, niti pogoršanja položaja osoba sa invaliditetom u oblasti obrazovanja. Kada je o nacionalnosti riječ, da je diskriminacija po ovom kriterijumu prisutna u oblasti obrazovanja, smatra 24.4% građana. Ova vrijednost je gotovo identična kao i prije dvije godine, dakle, nema promjena u percepciji stepena diskriminacije ($\chi^2(2)=.139$, $p>.1$). Veoma sličnu vrijednost stepena percepcije diskriminacije mjerimo i kada je riječ o diskriminaciji po kriterijumu starosti (24%). Iako se može uočiti procentualna razlika u odnosu na 2012. godinu, na osnovu statističkih kriterijuma značajnosti, ne može se reći da u ovom pogledu imamo progresivne trendove ($\chi^2(2)=4.417$, $p>.1$). Gotovo na istom nivou (23.3%) smo izmjerili i stepen percepcije diskriminacije kada je riječ o vjerskoj pripadnosti. Trend ukazuje da je ova vrijednost gotovo identična danas kao što je to bio slučaj i prije dvije godine ($\chi^2(2)=.031$, $p>.1$). Mjereni stepen diskriminacije kada je riječ o seksualnoj orijentaciji je relativno na niskom nivou u odnosu na ostale grupe (19%). Značajniji podatak od same procjene stepena diskriminacije jeste nalaz da je diskriminacija u ovom pogledu na značajno nižem nivou u odnosu na 2015.

godinu ($\chi^2(2)=17.982$, $p<.01$). Konačno, najniži stepen diskriminacije u oblasti zapošljavanja mjerimo na osnovu polne/rodne pripadnosti (13.2%). I u ovom pogledu, a što je posebno važno mjerimo progresivne trendove u prethodne dvije godine ($\chi^2(2)=9.590$, $p<.01$), dakle, mjereni stepen diskriminacije u oblasti obrazovanja prema osobama ženskog pola/roda je na značajno nižem nivou danas nego što je to bio slučaj 2015. godine.

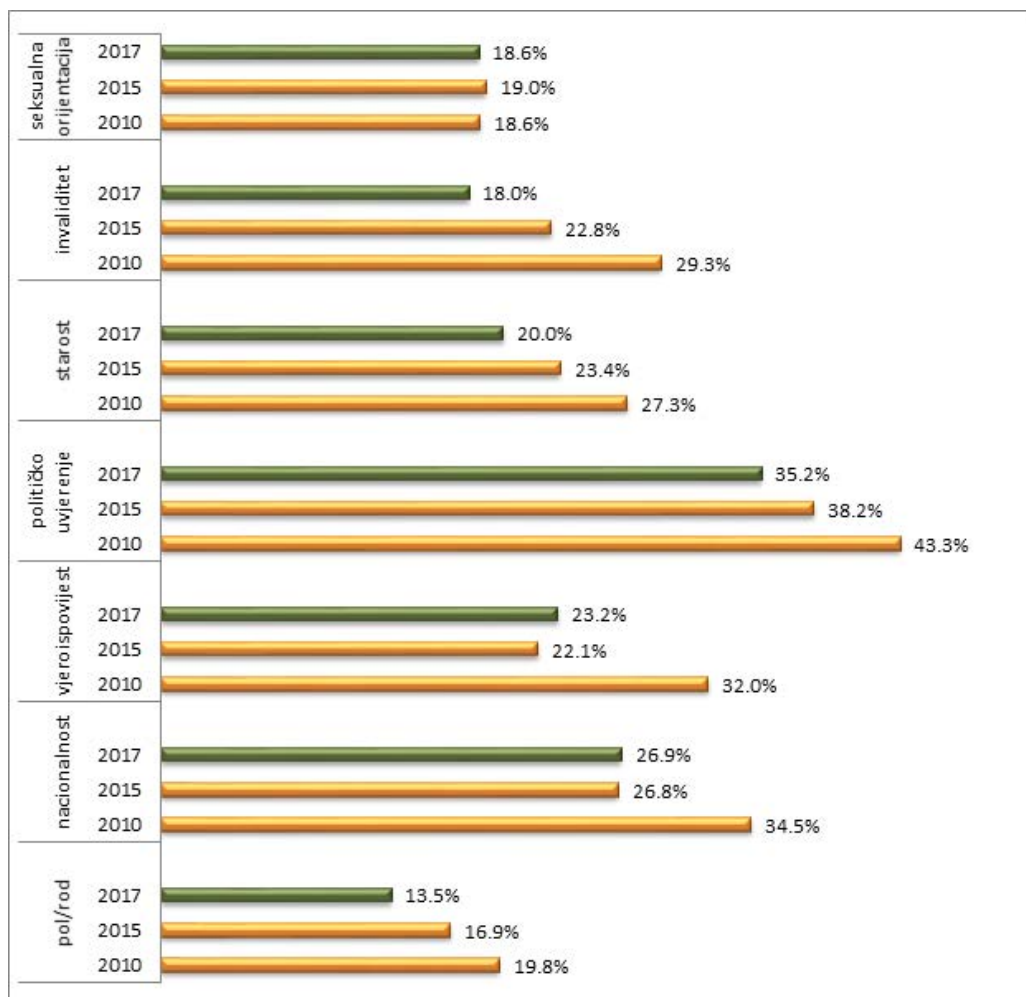
Oblast koja je, takođe, bila predmet našeg interesovanja kada je riječ o diskriminaciji jeste zdravstvena zaštita (grafikon 5). U ovoj oblasti **najviši stepen percepcije diskriminacije mjerimo kada je riječ o tretmanu starijih osoba** (32.2%) koje su, zapravo, i najosjetljivije kada je riječ o samoj oblasti zdravstvene zaštite. Ono što posebno zabrinjava u ovom pogledu jeste nalaz da je po stavovima građana diskriminacija prema starima u sistemu zdravstvene zaštite izraženija danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine ($\chi^2(2)=16.876$, $p<.01$). Ako se pažljivije analizira trend, može se uočiti da su numeričke vrijednosti danas gotovo identične kao i 2010. godine. Dakle, mjerili smo napredak od 2010. do 2015. godine, da bi se stepen mjerene diskriminacije danas vratio na nivo iz 2010. godine. Druga kategorija po stepenu diskriminacije u pogledu dostupnosti zdravstvene zaštite, pri čemu su vrijednosti tek nešto niže u odnosu na 'ejdžizam', jeste diskriminacija po kriterijumu političkog uvjerenja (31.4%). Dodatno, u ovom pogledu mjerimo regresivne trendove ($\chi^2(2)=8.992$, $p=.011$), dakle, postoji uvjerenje da je po kriterijumu političke pripadnosti diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite danas izraženija nego što je to bio slučaj 2015. godine. Treće u hijerarhiji po stepenu percipirane diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite jesu osobe sa invaliditetom (25.6%). Ovaj podatak još više zabrinjava usljed činjenice da je to značajno pogoršanje u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=12.268$, $p<.01$). Nadalje, kada je riječ o nacionalnosti, 22.4% građana smatra da postoji diskriminacija po ovom kriterijumu kada je riječ o dostupnosti zdravstvene zaštite. Ova vrednost je nešto viša u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=4.481$, $p=.106$). Percipirani stepen diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite kada je riječ o vjerskoj pripadnosti je 19.3%, što je na značajno višem nivou u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=9.860$, $p<.01$). Sljedeća grupacija po stepenu percipirane diskriminacije jesu seksualne manjine (17.1%). Mjerena vrijednost je nešto viša u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=5.430$, $p=.066$). Konačno, građani Crne Gore smatraju da je diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite najmanje izražena u odnosu na polni/rodni kriterijum (12.8%), a ova dobijena vrijednost je manje više na istom nivou kao što je to bio slučaj prije dvije godine ($\chi^2(2)=4.373$, $p>.1$), s tim da se u presjeku stanja sve tri godine u kojima su vršena istraživanja može vidjeti jasan opadajući trend.

Grafikon 5. Diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite: % DA odgovora za sve skupine

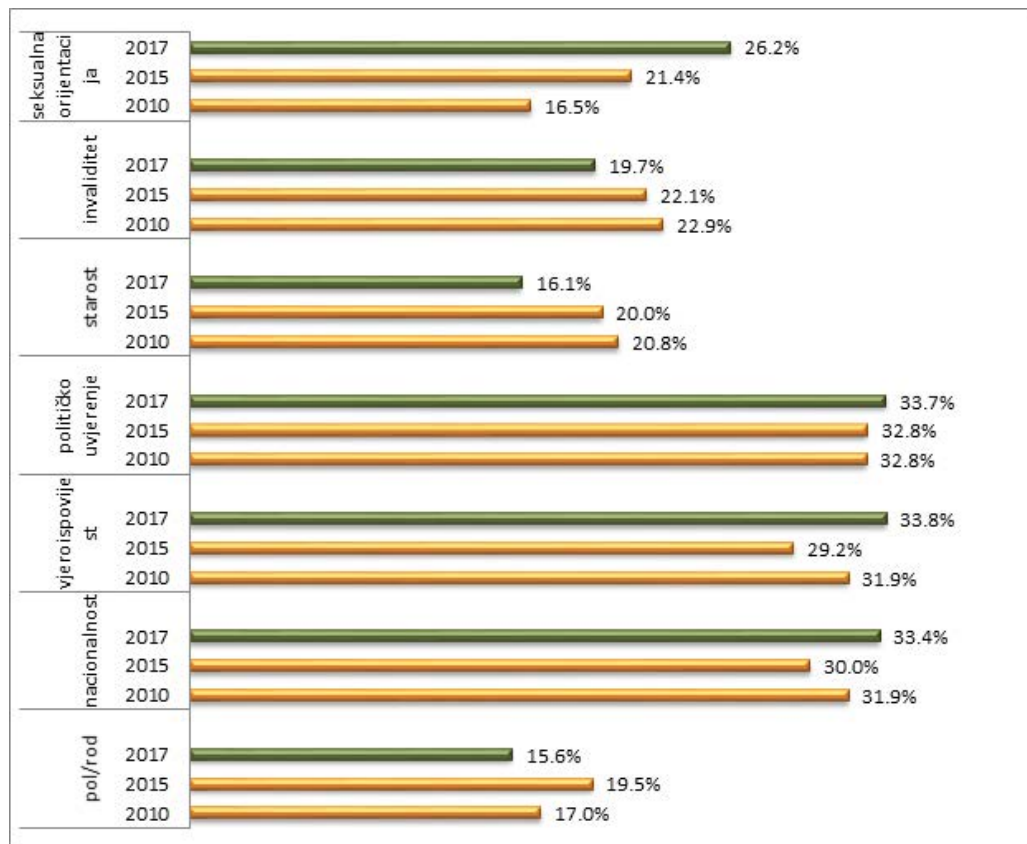
Oblast kojom smo se posebno bavili kada je riječ o mjeranju stepena diskriminacije jeste i rad javnih službi (grafikon 6). **Najviši stepen diskriminacije u ovoj oblasti po mišljenju građana mjerimo kada je riječ o političkom uvjerenju (35%).** Sa stanovišta trenda, ova vrijednost nije značajno niža u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=2.040$, $p>.1$), ali ako se analizira trend od 2010., tačnije ako se uporedi stepen diskriminacije u 2010. godini u odnosu na referentnu vrijednost koji smo izmjerili 2017. godine, jasno je da se stepen percipirane diskriminacije značajno smanjio, dakle, niži je za više od 8% ($\chi^2(2)=12.975$, $p<.01$). Drugi kriterijum po hijerarhiji u smislu percepcije diskriminacije jeste nacionalnost (26.9%). Ova vrijednost je gotovo identična kao i 2015. godine ($\chi^2(2)=.270$, $p>.1$), dakle, u ovom pogledu nijesu ostvarene gotovo nikakve promjene u prethodne dvije godine. Relativno visokih 23.2% percipirane diskriminacije u radu javnih službi mjerimo i kada je riječ o vjerskoj pripadnosti, a ovaj stepen je na manje-više istom nivou u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=.589$, $p>.1$), ali je progres evidentan ukoliko se uporede vrijednosti iz 2010. i 2017. godine ($\chi^2(2)=17.979$, $p<.001$). Dakle, u ovom pogledu diskriminacija se nije smanjila u poslednje dvije godine, ali se značajno smanjila u odnosu na 2010. godinu.

Grafikon 6. Diskriminacija u oblasti pružanja usluga od strane javnih službi: % DA odgovora za sve skupine

Stabilan progresivan trend (u smislu smanjenog stepena diskriminacije) mjerimo i u pogledu percepcije diskriminacije u radu javnih službi kada je riječ o starijim osobama (20%). Tačnije, statistički, ni u ovom pogledu nema značajnih promjena u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=4.2403$, $p>.1$), ali je progres evidentan kada se uporedi 2017. sa 2010. godinom ($\chi^2(2)=13.557$, $p>.001$). Istraživanje dalje pokazuje da 18.6% građana smatra da je diskriminacija u radu javnih službi prisutna kada je riječ o odnosu prema seksualnim manjinama. Sa stanovišta analize trenda, mjereni stepen diskriminacije je gotovo identičan kako u odnosu na 2010. ($\chi^2(2)=4.606$, $p>.1$), tako i u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=1.014$, $p>.1$). Dakle, u ovom pogledu ne mjerimo nikakve promjene unazad sedam godina. Sa druge strane, mjereni stepen percepcije diskriminacije u radu javnih službi kada je riječ o osobama sa invaliditetom je gotovo na istom nivou kao i kada je riječ o seksualnoj orijentaciji (18%), ali su u ovom slučaju razlike su značajne u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=7.233$, $p=.027$). Dakle, percepcija je građana da je stepen diskriminacije u ovom pogledu značajno smanjen u prethodne dvije godine. Konačno, najniži nivo mjenog stepena diskriminacije bilježimo kada je riječ o odnosu prema ženama (13.5%), a dodatno, ova vrijednost je niža u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=5.137$, $p=.077$).

Grafikon 7. Diskriminacija u oblasti prava na sopstvenu kulturu i zaštitu % DA odgovora za sve skupine

Poslednja oblast u kojoj smo vršili mjerenje percepcije diskriminacije jeste **pravo na sopstvenu kulturu i zaštitu**⁶ (grafikon 7). Interesantno je da u ovom pogledu **mjerimo gotovo identičan stepen percepcije diskriminacije kada je riječ o tri kriterijuma, i to vjeroispovijesti (33.8%), političkom uvjerenju (33.7%) i nacionalnosti (33.4%)**⁷. Pritom, kada je riječ o političkom uvjerenju, trendovi su takvi da ukazuju da nema nikakvih promjena u prethodnih sedam godina ($\chi^2(4)=.588$, $p>.1$). Kada je riječ o vjeroispovijesti, trend je negativan, tačnije, u ovogodišnjem istraživanju mjerimo viši nivo percepcije diskriminacije nego što je to 2017. bio slučaj ($\chi^2(2)=4.914$, $p=.086$), a kada je riječ o nacionalnosti, uprkos procentualnim razlikama, ne može se reći da je danas situacija drugačija nego što je to bio slučaj 2015. godine ($\chi^2(2)=3.271$, $p>.1$). Dalje, u ovoj oblasti mjerimo relativno visoku vrijednost percepcije diskriminacije i kada je riječ o seksualnim manjinama (26.2%). No, možda je veći problem, kada je riječ o diskriminaciji osoba koje imaju seksualnu orijentaciju različitu od većinske, u tome što su trendovi u ovom polgedu stabilno negativni, a razlike ovogodišnjeg istraživanja su značajne u odnosu na istraživanje prije dvije godine ($\chi^2(2)=7.394$, $p=.025$). Osobe sa invaliditetom su percipirane da su diskriminisane u ovoj oblasti na nivou od 19.7%, a ova vrijednost nije

⁶ Iskreno, opravdano je pitanje da li je ova oblast primjenjiva kada je riječ o polu/rodu, osobama sa invaliditetom, starijim ljudima i seksualnoj orijentaciji. Svakao da je više nego relevantna kada je riječ o nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, dok je i politička pripadnost pod znakom pitanja. No, iz razloga sistematičnosti morali smo da uključimo procjene za sve grupe na identičan način kao i u prethodnim slučajevima.

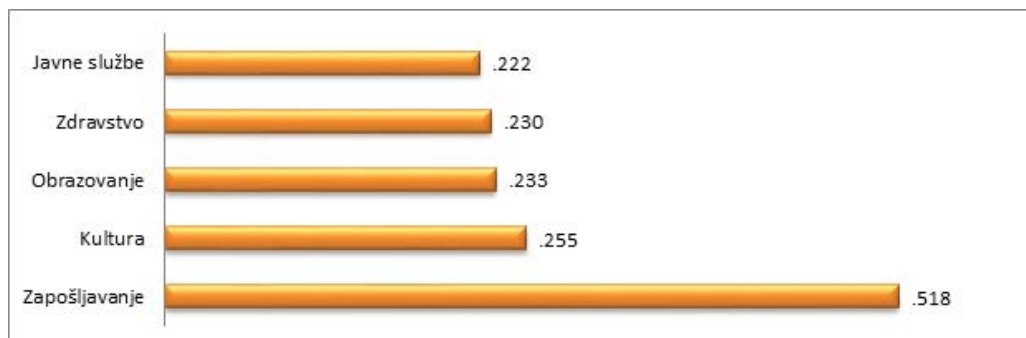
⁷ Ovo govori zapravo o tome da se ova tri aspekta doživljavaju kao jedinstven kriterijum kada je riječ o kulturi i kulturnoj zaštiti o čemu ćemo govoriti u zaključnom dijelu i posvetiti ovom problemu dužnu pažnju s obzirom na značaj koji ovo pitanje ima.

značajno niža u odnosu na 2015. godinu ($x^2(2)=3.077$, $p>.1$). Relativno niske vrijednosti percepcije diskriminacije u ovom segmentu mjerimo kada je riječ o starijim osobama (16.1%) i polnoj/rodnoj pripadnosti (15.6%). Trendovi su takođe negativni u odnosu na 2015. godinu i kada je riječ o starosti kao kriterijumu ($x^2(2)=7.093$, $p=.029$), i kada je riječ o polnoj/rodnoj pripadnosti ($x^2(2)=5.367$, $p=.068$).

Kumulativni pokazatelji diskriminacije po grupama, oblastima i trendovi

U ovom dijelu istraživanja koristili smo kumulativne skorove po različitim kriterijumima kako bi sintetički ukazali prema kojim grupama i u kojim oblastima je diskriminacija najviše izražena. U cilju mjerenja trendova, ove skorove smo analizirali i longitudinalno, dakle, upoređivali smo stepen distanciranja po grupama i oblastima u tri vremenska presjeka. Najprije, kumulativno smo izračunali stepen distance u svim oblastima (grafikon 8). Ovaj podatak je dobijen na način što je formiran skor⁸ za sve grupe u datim oblastima. Kao što je i dosadašnja analiza ukazala, **najviši stepen diskriminacije mjerimo u oblasti zapošljavanja**, da bi zatim slijedile tri oblasti u kojima su razlike veoma male, i to su kultura, obrazovanje i zdravstvo. Najniži stepen diskriminacije prema svim društvenim grupama smo izmjerili u oblasti rada javnih službi.

Grafikon 8. Ukupna percepcija diskriminacije po oblastima

U grafikonu 9 priloženi su rezultati mjerenja diskriminacije za tri istraživanja koja smo poredili a koja su objavljena u različitim vremenskim periodima. Podatak koji je najindikativniji u ovom pogledu jesu značajne razlike koje mjerimo u oblasti zapošljavanja ($F(2, 2839)=4.646$, $p<.01$), pri čemu, ne postoje razlike između 2010. i 2015. godine, dok su razlike između 2017. i prethodna dva presjeka veoma izražene⁹. Dakle, **od 2010. do 2015. godine, diskriminacija prema svim grupama u oblasti zapošljavanja bila je visoka i na približno istom nivou, da bi od 2015. do 2017.** stepen percepcije diskriminacije u ovoj oblasti značajno porastao. U oblasti kulture i kulturne zaštite, komparacija između tri perioda istraživanja pokazuje da nije došlo do bilo kakvih promjena u stepenu percepcije diskriminacije od 2010. godine do danas, dakle, vrijednosti za sva tri istraživanja su na približno jednakom nivou ($F(2, 2839)=.105$, $p>.1$). Kada je riječ o obrazovanju imamo trend koji ukazuje da je stepen diskriminacije u ovoj oblasti značajno smanjen u prethodne dvije godine, iako je stagnirao do 2015. godine (dakle, nije

⁸ U ovom, i svakom sljedećem slučaju kada se formiraju skorovi važi da je 0=minimalna vrijednost, a 1=maksimalna vrijednost. Dakle, 0-nema distance, 1-najveća moguća distanca.

⁹ Mereno LSD Post Hoc testom

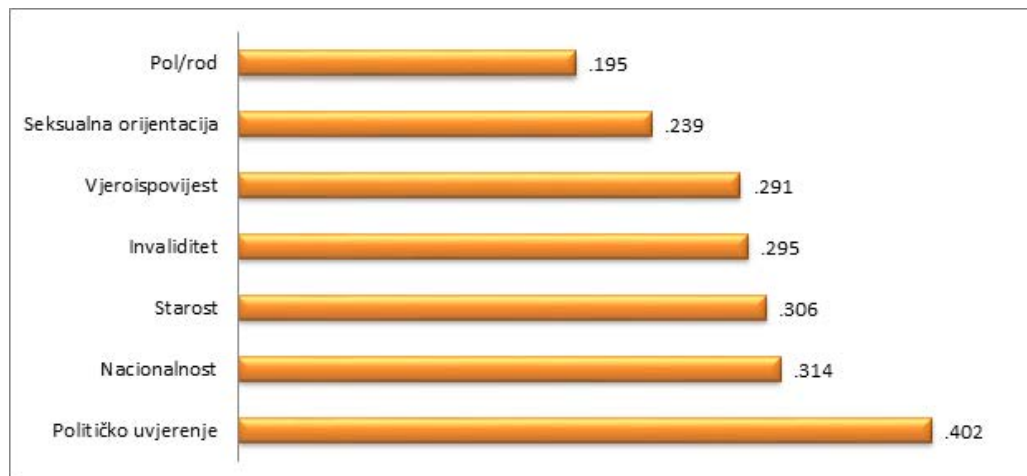
bilo razlike između 2010. i 2015. godine ($F(2, 2839)=3.755, p=.024$). Diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite je danas na značajno nižem nivou u odnosu na 2015. godinu, ali treba imati u vidu negativan trend koji mjerimo kada se uporede istraživanja iz 2010. i 2015. godine. Drugim riječima, u ovoj oblasti je diskriminacija smanjena u prethodne dvije godine, pri čemu je nivo diskriminacije danas približno na novou iz 2010. godine ($F(2, 2839)=4.652, p<.01$). Najveće razlike u stepenu diskriminacije, kada se uporede tri perioda istraživanja, mjerimo u oblasti rada javnih službi ($F(2, 2839)=11.288, p<.001$). Međutim, iako je trend linearan i to u smjeru smanjenja stepena diskriminacije, razlike između 2015. i 2017. godine se ne mogu smatrati značajnim.

U grafikonu 10 priloženi su rezultati mjerenja ukupne percepcije diskriminacije (dakle, za sve oblasti) za društvene grupe koje su bile predmet mjerenja. Rezultati mjerenja percepcije diskriminacije ukazuju da građani Crne Gore smatraju **da se najviši stepen iskazuje prema političkim neistomišljenicima**. Zatim slijedi distanciranje u odnosu na tri grupe na približnom nivou i to je diskriminacija po osnovu nacionalne pripadnosti, starosti i invaliditetu. Nešto niži stepen diskriminacije mjerimo kada je riječ o odnosu prema pripadnicima druge vjere. Još niži stepen percepcije diskriminacije mjerimo kada je riječ o odnosu prema osobama koje imaju drugačiju seksualnu orijentaciju, a najmanji stepen percepcije diskriminacije mjerimo kada je riječ o polnom/rodnom kriterijumu.

Grafikon 9. Ukupna percpecija diskriminacije po oblastima – TREND

Grafikon 10. Ukupna percipcija diskriminacije prema svim grupama

Ukoliko analiziramo trendove percepcije diskriminacije za sve grupe, (grafikon 11) najprije, kada je riječ o diskriminaciji po polnom/rodnom kriterijumu možemo reći da je stepen diskriminacije na manje-više istom nivou u sva tri mjerena perioda ($F(2, 2839)=1.210, p>.1$). Ukoliko analiziramo stepen percepcije diskriminacije po etničkom kriterijumu, podaci ukazuju da postoje određene razlike između tri perioda ($F(2, 2839)=3.109, p=.045$), s tim što se mjerena razlika odnosi na smanjenje stepena diskriminacije između 2010. i 2015. godine. Drugim riječima, diskriminacija 2017. godine je manje-više na istom nivou kao i 2015. godine. Kada je o vjeroispovijesti riječ, podaci ukazuju da je stepen diskriminacije danas na višem nivou nego što je to bio slučaj 2015. godine, s tim da je progresivan trend mjeran između 2010. i 2015. godine, te je ovogodišnji stepen distance ponovo na nivou koji je bio 2010. godine ($F(2, 2839)=5.313, p<.01$). Dalje, rezultati ukazuju da je stepen diskriminacije po političkom uvjerenju stabilno visok i ne razlikuje se u tri posmatrana perioda ($F(2, 2839)=.148, p>.1$). Dakle, **politička diskriminacija je najprisutnija i u poslednjih sedam godina ne postoje niti pozitivni, niti negativni trendovi u ovom pogledu**. Diskriminacija po osnovu starosne pripadnosti je bilježila negativan trend (dakle, smanjenje stepena diskriminacije) od 2010. do 2015. godine, ali je danas na približno istom nivou kao i prije dvije godine ($F(2, 2839)=2.876, p=.057$). Po stavovima građana, odnos prema osobama sa invaliditetom je značajno poboljšán od 2010. do 2015. godine, ali od tada do danas nema gotovo nikakvih promjena ($F(2, 2839)=6.923, p<.01$). Na kraju, kada je riječ o seksualnoj orijentaciji, mjerimo značajno veći stepen diskriminacije 2015. godine nego što je to bio slučaj 2010. godine, dok je nivo diskriminacije danas u ovom pogledu na gotovo istom nivou kao i prije dvije godine ($F(2, 2839)=7.152, p<.01$).

Grafikon 11. Ukupna distanca prema svim grupama - TREND

Prikaz rezultata mjerenja po svim oblastima i svim kategorijama prilažemo u tabeli 1. Podatak jasno i komparativno govori o stepenu diskriminacije koji smo utvrdili u sva tri analizirana perioda za svaku grupu. Podaci ukazuju da je diskriminacija u zapošljavanju najprisutnija kada je riječ o svim kategorijama. Veoma visok stepen percepcije diskriminacije, značajno više nego za ostale grupe, mjerimo kada je riječ o političkoj diskriminaciji u radu javnih službi, obrazovanju, dok u oblasti kulture uz političku diskriminaciju na gotovo identičnom nivou je prisutna i diskriminacija po nacionalnoj i vjerskoj osnovi. U oblasti zdravstvene zaštite najviši je stepen diskriminacije prema starima, pri čemu je i mjerena vrijednost za političku diskriminaciju gotovo jednako visoka. Kad se isključi iz analize diskriminacija pri zapošljavanju, i kulturi, može se reći da su sve ostale vrijednosti mjerenog stepena diskriminacije prilično ujednačene. Trendovi su veoma različiti a detaljnu analizu ovih trendova smo dali u prethodnom tekstu.

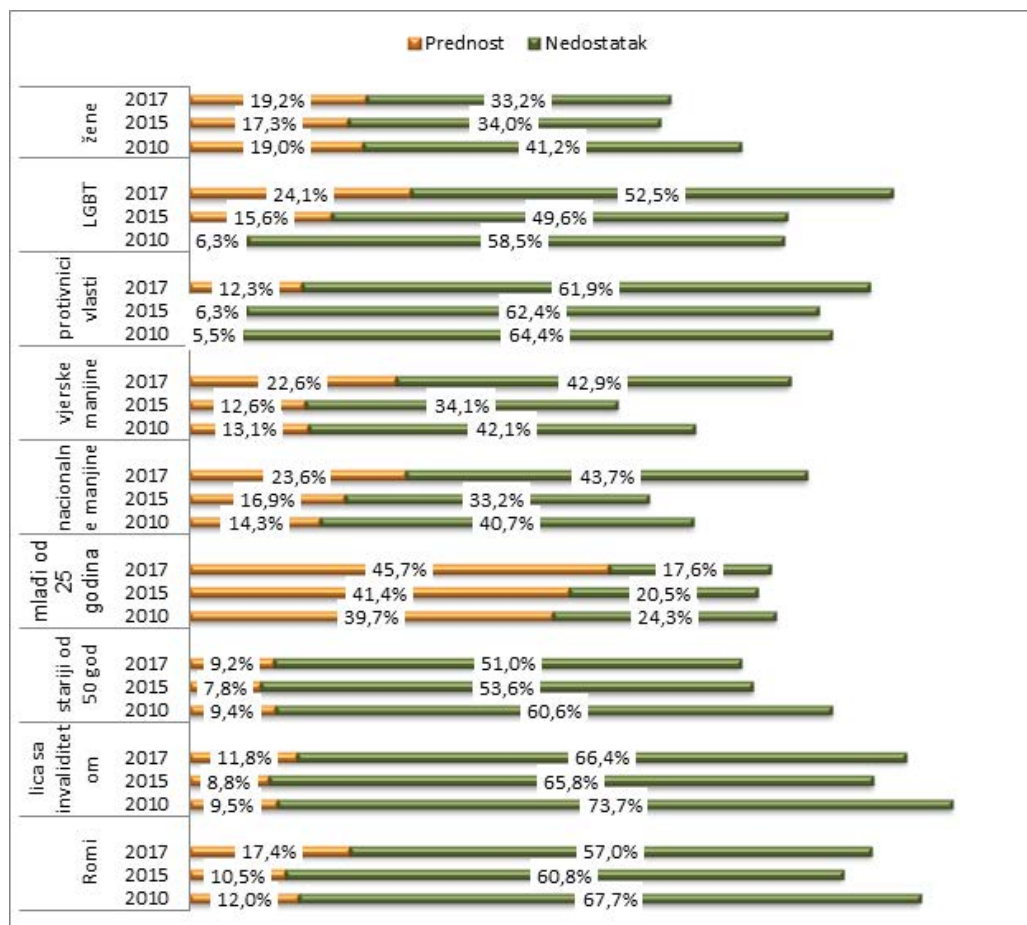
Tabela 1. Diskriminacija u svim oblastima i za sve grupe

		Zapošljavanje	Obrazovanje	Zdravstvo	Javne službe	Kultura
Pol	2010	36.9%	17.9%	14.5%	19.8%	17.0%
	2015	37.9%	17.9%	13.6%	16.9%	19.5%
	2017	42.7%	13.2%	12.8%	13.5%	15.6%
Nacionalnost	2010	49.9%	27.5%	23.0%	34.5%	31.9%
	2015	46.0%	25.0%	19.7%	26.7%	30.0%
	2017	49.8%	24.4%	22.4%	27.0%	33.4%
Vjeroispovijest	2010	41.9%	25.3%	18.8%	32.0%	31.9%
	2015	38.0%	23.1%	14.8%	22.1%	29.2%
	2017	45.7%	23.3%	19.3%	23.2%	33.7%
Političko uvjerenje	2010	64.5%	35.0%	28.5%	43.3%	32.8%
	2015	68.6%	39.0%	26.2%	38.2%	32.7%
	2017	69.1%	31.5%	31.4%	35.2%	33.7%
Starost	2010	55.5%	27.3%	33.7%	27.3%	20.8%
	2015	52.4%	28.1%	24.3%	23.4%	20.0%
	2017	60.5%	24.0%	32.2%	20.0%	16.1%
Invaliditet	2010	57.1%	34.2%	28.4%	29.3%	22.9%
	2015	52.6%	30.5%	20.0%	22.8%	22.1%
	2017	56.3%	28.0%	25.6%	18.0%	19.7%
Seksualna orijentacija	2010	30.0%	17.8%	12.8%	18.6%	16.5%
	2015	37.7%	24.6%	16.3%	19.0%	21.4%
		38.5%	19.0%	17.1%	18.6%	26.2%

Akcije i mjere koje se mogu/trebaju preduzeti u cilju smanjenja stepena diskriminacije

Poseban segment istraživanja posvećen je mišljenju građana o tome šta se može preduzeti kako bi se stepen diskriminacije u Crnoj Gori smanjio. Najprije, u ovom dijelu istraživanja pitali smo građane i to da li je prednost ili nedostatak pripadati gorenavedenim grupama. Na taj način smo metodološki sa stanovišta grupne identifikacije validirali nalaze koje smo identifikovali u samom ispitivanju stepena diskriminacije po oblastima, i naravno obezbijedili dodatne informacije značajne za percepciju diskriminacije.

Grafikon 12. Da li je pripadnost navedenim grupama prednost ili nedostatak

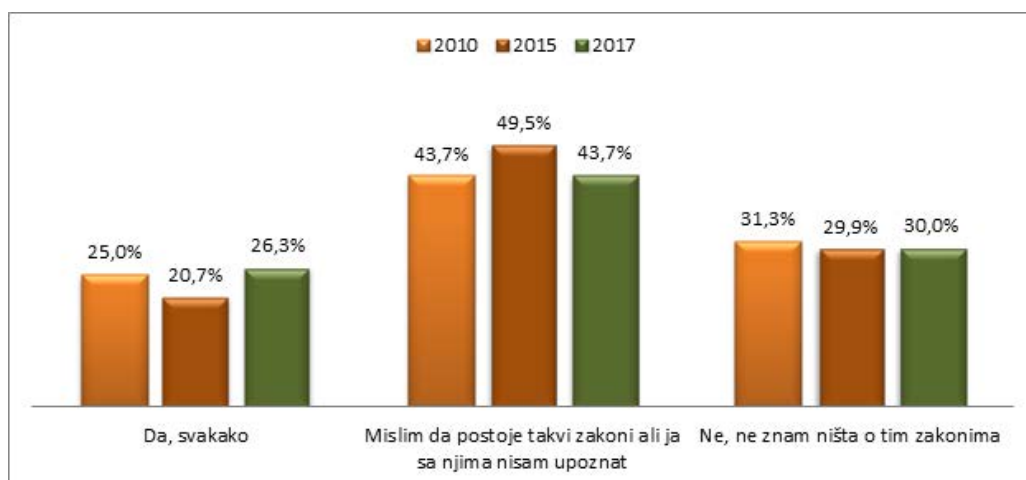
Rezultati istraživanja (grafikon 12)¹⁰ ukazuju da je **najveći stepen deprivacije prisutan kada je riječ o osobama sa invaliditetom** (66.4%). Rezultati analize, međutim, pokazuju da su trendovi pozitivni u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=6.343$, $p=.042$), a ovo zato što je značajno veći broj ispitanika koji smatraju da je pripadnost ovoj grupi prednost. Druga kategorija po stepenu deprivacije jesu protivnici vlasti (61.9%), ali je ovo, takođe statistički značajan trend usljed činjenice da je gotovo dvostruko veći broj onih koji ističu da pripadnost ovoj kategoriji predstavlja prednost, a ne nedostatak ($\chi^2(2)=20.157$, $p<.001$). Treća kategorija po stepenu deprivacije jesu Romi (57%), a analiza trendova u ovom pogledu ukazuje na pozitivne trendove, dakle, ovaj procenat je značajno niži u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=17.268$, $p<.001$).

Nakon Roma po mjerenom stepenu deprivacije utvrdili smo da 52.5% građana smatra da je pripadnost LGBT populaciji kao seksualnoj manjini 'nedostatak' u Crnoj Gori. Razlike u odnosu na 2015. godinu su značajne usljed činjenice da gotovo 10% više ispitanika smatra da je pripadnost ovoj seksualnoj grupaciji 'prednost', a ne 'nedostatak' ($\chi^2(2)=30.370$, $p<.001$).

¹⁰ Neodstajući procenti (do 100%) po barovima jesu procenat onih koji nemaju stav

Zatim, po stepenu deprivacije mjerimo 51% ispitanika koji smatraju da je pripadnost grupi starijih od 50 godina 'nedostatak'. Sa stanovišta trenda, međutim, ove vrijednosti su na manje-više istom nivou kao i prije dvije godine ($\chi^2(2)=1.696$, $p>.1$). Kada je riječ o pripadnosti kategoriji nacionalnih manjina, mjereni stepen deprivacije je 43.7%, a ovo je značajno više u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=50.343$, $p<.001$). Podaci dobijeni za vjerske manjine su gotovo identični kao i za nacionalne manjine, tačnije, stepen mjerene deprivacije je 42.9%, i ovo je značajno više nego 2015. godine ($\chi^2(2)=63.254$, $p<.001$). Svaki treći ispitanik u istraživanju smatra da je biti žena nedostatak u Crnoj Gori (33.2%). Ovo su vrijednosti koje se ne razlikuju značajno od referentnih vrijednosti dobijenih 2015. godine ($\chi^2(2)=.970$, $p>.1$). Na kraju, i kao kontrolna varijabla i kao proxy za veliki broj političkih varijabli, podaci ukazuju da je stepen deprivacije najniži kad je riječ o osobama mlađim od 25 godina, a sa stanovište trenda, ove vrijednosti su na nivou istraživanja iz 2015 godine.

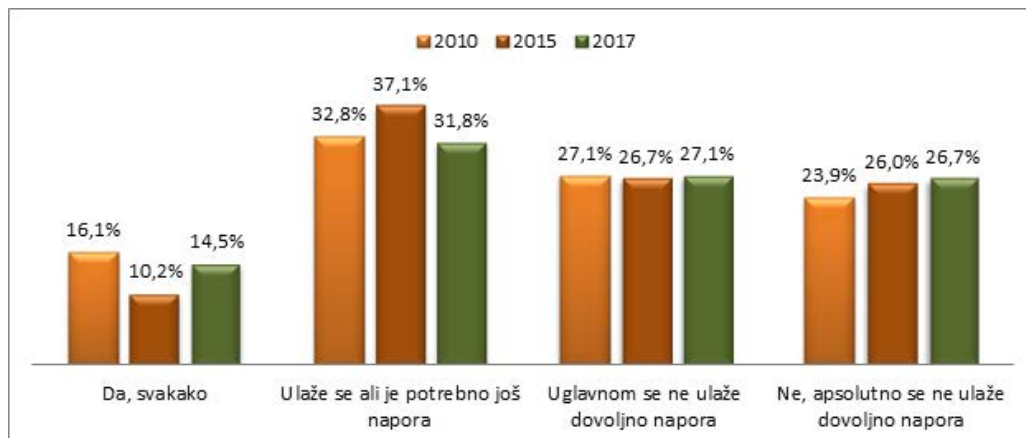
Grafikon 13. Da li su vam poznati zakoni koji štite od diskriminacije?

Kada je riječ o informisanosti o legislativi koja tretira probleme diskriminacije, podaci ukazuju **da je najveći broj građana koji zna da postoje određeni zakoni, ali ne zna tačno o kojim zakonima se radi** (grafikon 13). Međutim, ključan podatak u ovom pogledu jeste da je značajno veći procenat onih koji kažu da su im poznati zakoni koji tretiraju pitanja diskriminacije, u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=10.321$, $p<.01$); dakle riječ je o pozitivnom trendu.

Jedno od pitanja u istraživanju bilo je i procjena u kojoj mjeri se ulažu napor u borbi protiv diskriminacije (grafikon 14), **najveći broj građana smatra da se napor ulaže, ali da to nije dovoljno**. Komparativo, najmanji je procenat onih koji smatraju da Crna Gora ulaže dovoljno napora. Sa stanovišta trenda, analiza pokazuje da mjerimo pozitivne trendove u ovom pogledu u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=9.979$, $p=.019$), ali ovdje treba imati u vidu da su trendovi bili negativni kada se uporede 2010. i 2015. godina, te da su dobijene mjerene vrijednosti, statistički na nivou koji smo mjerili 2010. godine ($\chi^2(2)=1.909$, $p>.1$).

Grafikon 14. Da li se u Crnoj Gori ulaže dovoljno napora u borbi protiv diskriminacije?

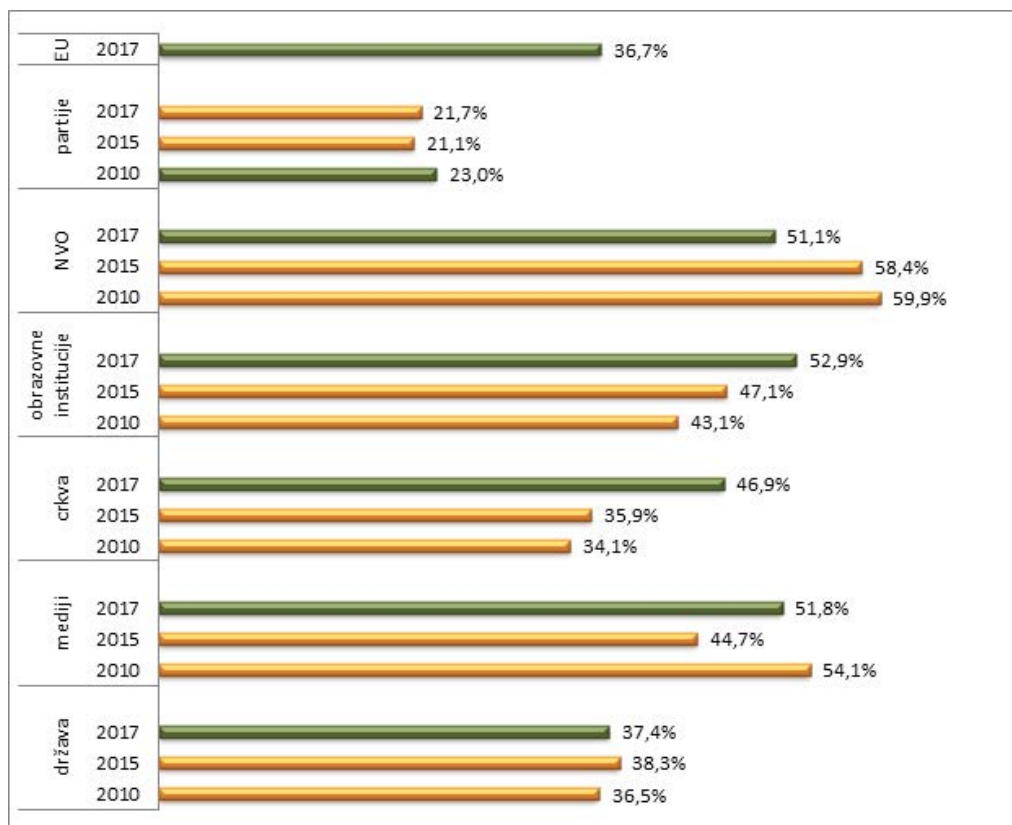
U istraživanju su građani procjenjivali **u kojoj mjeri relevantne institucije pružaju doprinos u borbi protiv diskriminacije** (tabela 2 & grafikon 15). Rezultati za 2017. godinu ukazuju da **najveći doprinos pružaju obrazovne institucije (52.9%), mediji (51.1%) i NVO (51.1%)**. Slijede crkva (46.9%), a zatim država (37.4%) i Delegacija EU (36.7%), dok najmanji doprinos, po stavovima građana, pružaju političke partije (23%). Analiza trendova ukazuje da, kada je riječ o državi i njenim organima, ne postoje razlike između tri istraživanja, dakle, građani smatraju da država danas daje manje-više isti doprinos kao i 2010, odnosno 2015. godine. Kada je o medijima riječ, razlike su statistički značajne između sva tri mjerena perioda¹¹, ali trend nije linearan, tačnije, najviši doprinos medija mjerimo 2010. godine, da bi 2015. uslijedio drastičan pad. U odnosu na 2015, po procjeni ispitanika, mediji danas pružaju značajano viši doprinos, ali je on i dalje na nižem nivou u odnosu na 2010. godinu. Crkva, po procjenama građana u značajno većoj mjeri danas pruža doprinos u odnosu na 2015. godinu, što je posebno značajno s obzirom na činjenicu da se taj doprinos nije poboljšao od 2010. do 2015. godine. Isti obrazac utvrdili smo i kada je riječ o procjeni doprinosa obrazovnih institucija, dakle, između 2010. i 2015. nije bilo značajnih razlika, dok je doprinos u ovogodišnjem istraživanju na značajno višem nivou u odnosu na 2015, a naravno, i u još većoj mjeri u odnosu na 2010. godinu. Kada je reč o procjeni doprinosa NVO sektora, takođe, kao i prethodna dva slučaja, nije bilo značajnih razlika između 2010. i 2015. godine, dok se mjereni doprinos u 2017. godini značajno razlikuje od prethodna dva istraživanja. Međutim, u ovom slučaju trend je negativan, dakle, procjena je da NVO sekor pruža značajno manji doprinos u zaštiti od diskriminacije danas nego što je to bio slučaj 2015. i 2010. godine. Kada je o političkim partijama riječ, osim što je doprinos u svim istraživanjima ocijenjen kao nizak, ne postoji razlika između 2017. i 2015. godine. Dakle, doprinos partija je na stabilno niskom nivou danas kao što je to bio slučaj prije dvije godine (imati u vidu da je trend bio značajno negativan kada se uporede 2010. i 2015. godina).

¹¹ Razlike između tri posmatrana istraživanja za svaku instituciju mjerene su upoređivanjem aritmetičkih sredina na četvorostepenoj ljestvici, te korišćenjem LSD Post Hoc Testa sa kriterijumom od $p < .01$

Tabela 2 U kojoj mjeri institucije daju doprinos borbi protiv diskriminacije

		Ključni	Veliki doprinos	Mali doprinos	Bez doprinosa	X2
Država	2010	16.9%	19.6%	45.5%	18.0%	F(2, 2300)= 1.408, p>.1)
	2015	17.0%	21.3%	36.6%	25.2%	
	2017	13.8%	23.5%	37.8%	24.8%	
Mediji	2010	14.8%	39.3%	36.4%	9.5%	F(2, 2364)= 9.960, p<.01)
	2015	12.3%	32.4%	40.4%	14.9%	
	2017	16.8%	35.0%	38.0%	10.2%	
Crkva	2010	9.0%	25.1%	44.3%	21.6%	F(2, 2015)= 8.855, p<.01)
	2015	10.0%	25.9%	38.1%	26.0%	
	2017	14.2%	32.7%	30.5%	22.6%	
Obrazovne institucije	2010	12.7%	30.3%	46.0%	10.9%	F(2, 2224)= 4.998, p<.01)
	2015	12.9%	34.2%	40.9%	12.0%	
	2017	18.1%	34.9%	34.6%	12.5%	
NVO	2010	22.1%	37.8%	30.0%	10.1%	F(2, 2200)= 8.002, p<.01)
	2015	16.0%	42.4%	32.6%	9.0%	
	2017	16.4%	34.7%	34.7%	14.2%	
Partije	2010	8.8%	14.1%	45.1%	32.0%	F(2, 2167)= 5.737, p<.01)
	2015	3.9%	17.2%	37.8%	41.1%	
	2017	6.0%	15.7%	40.8%	37.5%	
Delegacije EU	2010	-	-	-	-	N/A
	2015	-	-	-	-	
	2017	14.6%	22.2%	33.6%	29.6%	

Grafikon 15. U kojoj mjeri institucije daju doprinos borbi protiv diskriminacije - sum ključni i veliki doprinos?

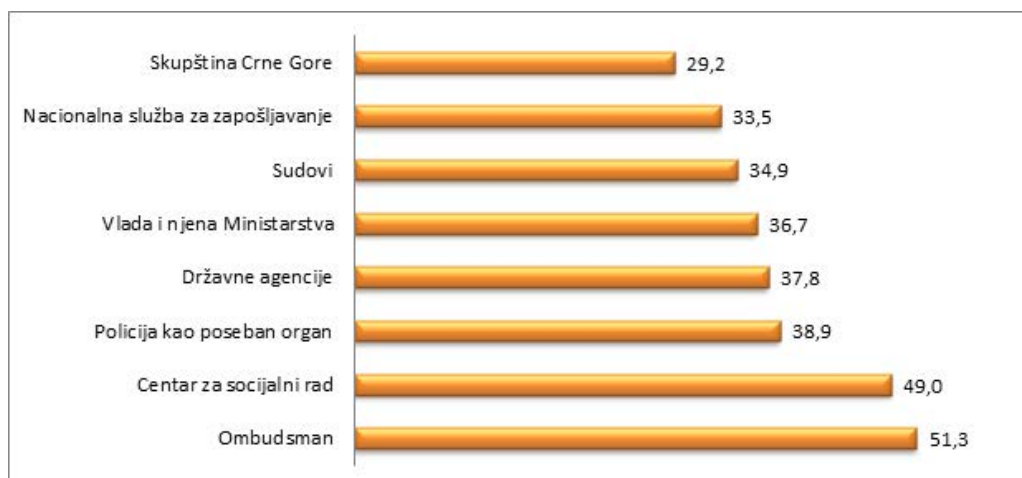

U istraživanju koje smo realizovali prvi put smo posebno ispitali doprinos koji pružaju ključni državni organi i službe koje su u najvećoj mjeri nadležni za problem diskriminacije (tabela 3 & grafikon 16). Dakle, u ovom slučaju ne raspoložemo komparativnim podacima u odnosu na istraživanja iz prethodnih godina. Podaci istraživanja ukazuju da **najviši doprinos pruža Ombudsman (51.3%), i Centar za socijalni rad (49%)**. Ove dvije institucije se izdvajaju po doprinosu u odnosu na sve ostale. Slijede po hijerarhiji institucije između kojih su razlike u procjenjenom doprinosu relativno male i to su: policija (38.9%), državne agencije (37.8%), vlada i njena ministarstva (36.7%), sudovi (34.9%), nacionalna služba za zapošljavanje (33.5%), i na kraju, Skupština Crne Gore (29.2%).

Tabela 3 U kojoj mjeri država i njeni organi daju doprinos borbi protiv diskriminacije %: 2017 godina

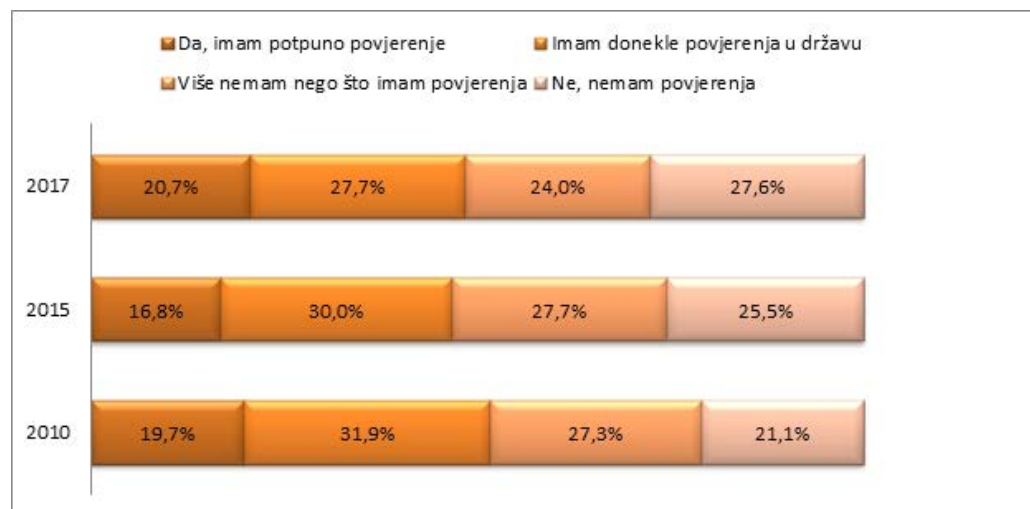
	Ključan doprinos	Veliki doprinos	Mali doprinos	Bez doprinosa
Vlada i njena Ministarstva	14.3	22.5	35.9	27.4
Policija kao poseban organ	12.5	26.3	39.0	22.1
Sudovi	12.1	22.8	38.0	27.1
Skupština Crne Gore	10.6	18.6	39.8	30.9
Centar za socijalni rad	14.1	34.9	34.8	16.2
Nacionalna služba za zapošljavanje	9.9	23.6	39.4	27.1
Ombudsman	15.6	35.7	34.6	14.0
Državne agencije	10.2	27.5	34.3	27.9

Grafikon 16. U kojoj mjeri država i njeni organi daju doprinos borbi protiv diskriminacije - SUM % ključan i veliki doprinos: 2017. godina

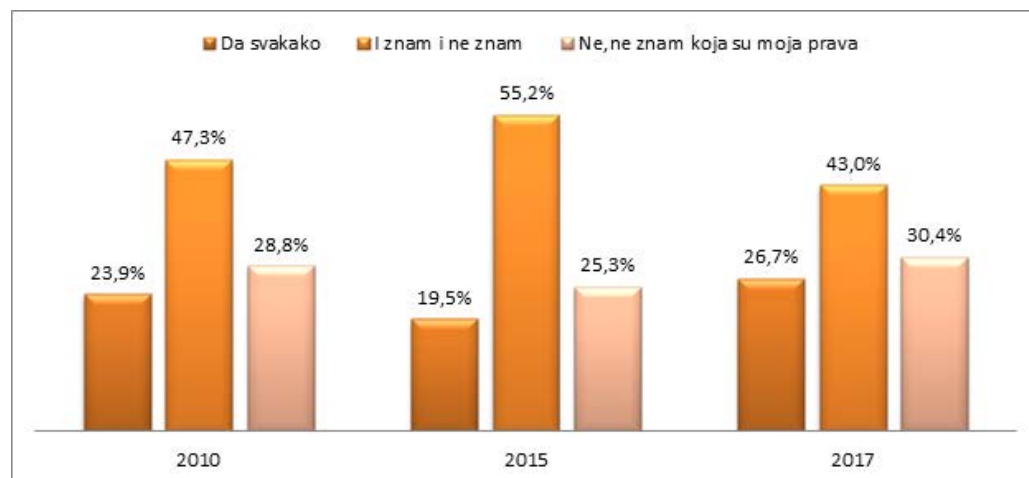
Kada je o državi i njenoj ulozi riječ, pitali smo građane da li imaju povjerenja u državu da će ih zaštititi od diskriminacije (grafikon 17). **Rezultati ukazuju da svaki peti građanin ima potpuno povjerenje u državu, uz preko 27% onih koji imaju donekle povjerenja.** Analiza sa stanovišta trenda ukazuje da su dobijene vrijednosti za tri istraživanja značajno različite ($F(2, 2788)=3.010, p=.049$), ali smo utvrdili da se mjerene razlike između 2017. i 2015. godine ne mogu smatrati značajnim (LSD Post Hoc Test, $p=.464$), iako je procenat onih koji imaju 'potpuno povjerenje' nominalno viši.

Grafikon 17. Imate li Vi povjerenja u državu da će Vas zaštititi od diskriminacije?

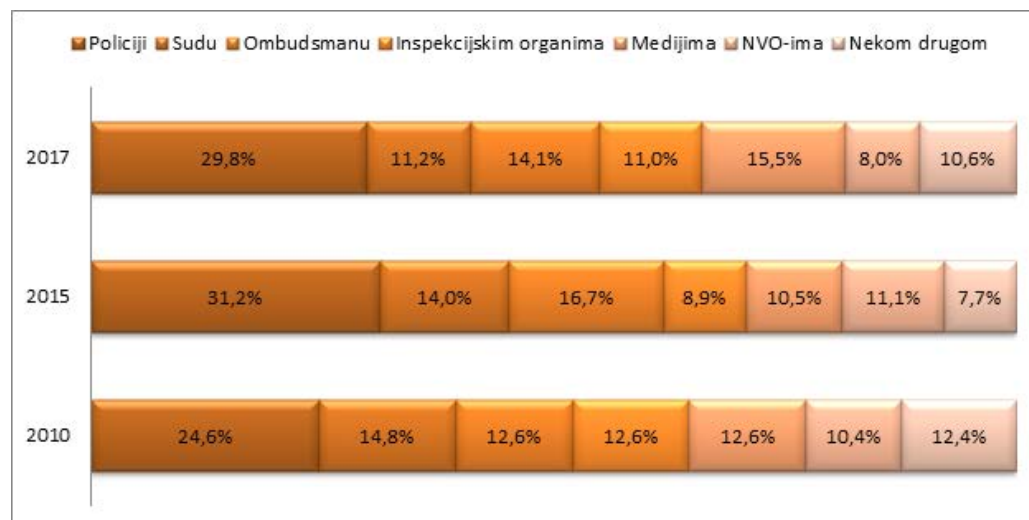
Istraživanjem smo utvrdili da više nego svaki četvrti građanin zna tačno koja su mu prava ukoliko postane žrtva diskriminacije, dok preko 30% kaže da ne zna šta bi radio u tom slučaju (grafikon 18). Analiza trenda ukazuje da je u ovom pogledu ostvaren napredak u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=31.228, p<.001$). Međutim, valja reći da se dobijene vrijednosti u ovogodišnjem istraživanju ne razlikuju značajno u odnosu na istraživanje koje je realizovano 2010. godine ($\chi^2(2)=3.667, p>.1$). Drugim riječima, mjerimo negativan trend od 2010. do 2015, a zatim pozitivan trend od 2015. do 2017. godina, pri čemu su dobijene vrijednosti 2017. na nivou koji smo imali 2010. godine.

Grafikon 18. Znete li koja su Vaša prava ukoliko ste, ili biste postali žrtva diskriminacije?

Ukoliko bi postali žrtva diskriminacije (grafikon 19), **prva adresa kojoj bi se građani obratili je policija** (29.8%), slijede mediji (15.5%), Ombudsman (14.1%), pa sudstvo (11.2%), te inspekcijski organi (11%), i na kraju NVO (8%). U odnosu na 2015. godinu razlike su značajne ($\chi^2(6)=26.918$, $p<.001$), i one su rezultat povećanog potencijalnog prijavljivanja medijima, a smanjenog sudu, inspekcijskim organima i NVO-ima.

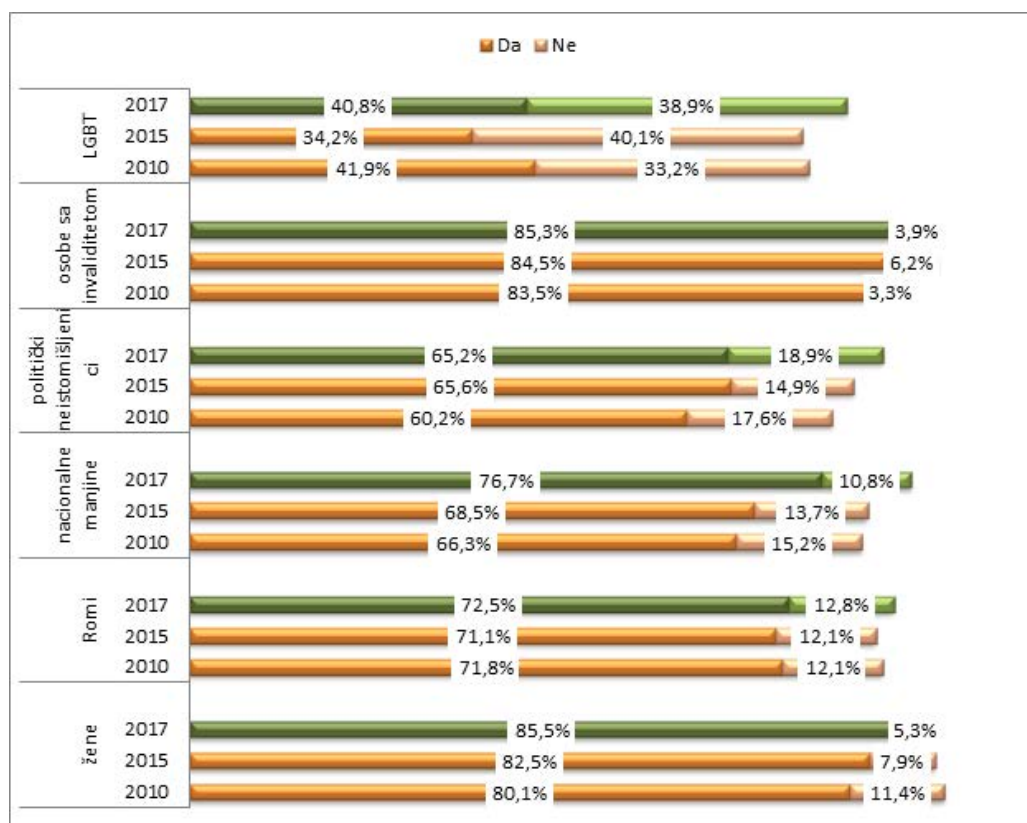
Grafikon 19. Ukoliko biste postali žrtva diskriminacije, kome bi ste se najprije obratili za pomoć?

U grafikonu 20 prikazani su rezultati istraživanja koji se tiču procjene ispitanika o tome **da li podržavaju akcije države koje su usmjerene na borbu protiv diskriminacije navedenih grupa**. Ovaj podatak, zapravo, predstavlja mjeru društvene odgovornosti i brige koju treba, po mišljenjima građana, država da preuzme u cilju borbe protiv diskriminacije. Prvo, i ključno, ispitanici su u značajnim procentima pružili podršku državi da preduzima akcije koje su usmjerene na borbu protiv diskriminacije. Komparativno, **najveći stepen podrške se pruža ženama (85.5%) i osobama sa invaliditetom (85.3%)**. Takođe, u velikoj mjeri se pruža podrška državi u borbi protiv diskriminacije nacionalnih manjina (76.7%) i Roma (72.5%). U nešto manjoj mjeri, ali još uvijek jako visoko, pruža se podrška borbi protiv diskriminacije političkih neistomišljenika (65.2%), da bi, u najmanjoj mjeri, građani pružili podršku borbi protiv diskriminacije LGBT populacije (40.8%). Važno je napomenuti da izmjerena hijerarhija podrške borbi protiv diskriminacije nije i hijerarhija procjene ugroženosti ovih grupa (to smo izmjerili u prethodnom dijelu), već predstavlja socijalnu atraktivnost i benevolentan stav. Stoga je podatak koji se tiče trendova indikativniji, naime, taj podatak ukazuje u kom smjeru se kreće podizanje svijesti o značaju zaštite navedenih grupa. U ovom smislu, numerički je najveći napredak ostvaren u prethodnih dvije godine kada je riječ o zaštiti nacionalnih manjina ($\chi^2(2)=17.806$, $p<.001$). Dakle, značajno je podignuti svijest u prethodnih dvije godine kada je riječ o insistiranju da država treba da preduzme mjere u borbi protiv diskriminacije nacionalnih manjinskih grupa. Takođe, iako je sama vrijednost za 2017. godinu komparativno najniža u odnosu na ostale grupe, značajan napredak mjerimo kada je riječ o zaštiti LGBT populacije u odnosu na 2015. godinu ($\chi^2(2)=12.542$, $p<.001$). Dakle, građani su danas mnogo više spremni da daju podršku zaštiti LGBT osoba nego što je to bio slučaj prije dve godine. U ovom pogledu, međutim, treba imati u vidu da je trend od 2010. do 2015. godine bio negativan, tačnije, podaci iz posljednjeg istraživanja su se vratili na nivo iz 2010. godine. Promjene smo registrovali i kada

je riječ o političkim neistomišljenicima ($\chi^2(2)=8.495$, $p=.014$), ali su ove promjene interesantne zato što su regresivne. Naime, kada je o političkim neistomišljenicima riječ, kada se uporede podaci iz 2015. i 2017. godine, gotovo je identičan broj onih koji smatraju da država treba da preduzme mjere u borbi protiv njihove diskriminacije (65.2% vs. 65.6%), ali je broj onih koji smatraju da im ne treba pružiti podršku značajno veći¹² (18.9% vs. 14.9%). Povećanje broja onih koji smatraju da država treba da pomogne osobama sa invaliditetom se povećao donekle u poređenju sa podacima iz 2015. godine ($\chi^2(2)=6.705$, $p=.035$), a veoma je sličan nalaz i kada je riječ o ženama ($\chi^2(2)=5.769$, $p=.056$). Konačno, kada je riječ o Romima, podaci su na nivou onih iz 2015. godine ($\chi^2(2)=1.858$, $p>.1$); dakle, nema ni smanjenja, ni povećanja podrške.

Grafikon 20. Da li podržavate mjere i akcije usmjerene na borbu protiv diskriminacije navedenih grupa

¹² Razumije se, ovo je 'na štetu' onih koji nemaju stav o ovom pitanju.

Diskriminacija u Crnoj Gori u poređenju sa drugim zemljama regiona i Evrope

U cilju poređenja stepena distanciranja u odnosu na određene skupine, mi smo u istraživanju koristili jednu standradizovanu skalu¹³ za mjerenje tri tipa distanciranja, i to su **rasno-etnička distanca, bihejvioralna distanca i političko-ekstremistička distanca**. Referente grupe koje su bile predmet procjene (distanciranja) na dvovalentnoj skali priloženi su u tabeli 4. Za istraživanje korišćen je jedan od modaliteta Bogardusove skale za mjerenje socijalne distance, tačnije, u upitniku su ispitanici odgovarali da li im smeta da pripadnici navedenih grupa žive u njihovom komšiluku¹⁴.

Tabela 4. Ne bi voljeli da imaju u komšiluku:

Etnička/rasna distanca	Bihejvioralna distanca	Političko ekstremistička distanca
Ljude druge rase	Osobe sa kriminalnom prošlošću	Ekstremne desničare
Ljude s brojnou porodicom	Alkoholičare	Ekstremne ljevičare
Muslimane	Emocionalno nestabilne osobe	
Doseljenike	Osobe koje imaju AIDS	
Jevreje	Narkomane	
Rome	Homoseksualce	
Hrišćane		

Ukoliko uporedimo podatke o distanciranju prema navedenim skupinama upoređujući 2008. i 2017. godinu, možemo jasno vidjeti da je **distanca prema gotovo svakoj skupini po etničkom i rasnom kriterijumu danas na višem nivou nego što je to bio slučaj prije devet godina** (grafikon 21). Najveća razlika je distanciranje u odnosu na Rome, prema kojima je inače distanca najizraženija. Podatak ukazuje da je danas gotovo 30% ljudi u Crnoj Gori ne želi Rome za komšije, što je gotovo 10% više nego 2008. godine. Posebno je interesantno, da je distanca prema Jevrejima jako visoka (21.9%), a možda još interesantniji podatak, da je u posljednjih devet godina ovo značajan porast distanciranja od preko 7%. Veoma visoka vrijednost distanciranja je i prema doseljenicima/ imigrantima (19.4%), a i prema ovoj grupi distanciranje je povećano za preko 8%. Komšije koji su druge rase ne želi 16.7% građana, što je preko 4% više nego prije devet godina. Muslimani su nepoželjne komšije u 12.8% slučajeva, a ovo je vrijednost na nivou koji smo mjerili 2008. godine. Takođe, svaki deseti građanin Crne Gore ne želi nekog ko ima brojnu porodicu za komšiju, a i ova vrijednost je na nivou koji smo mjerili 2008. godine¹⁵.

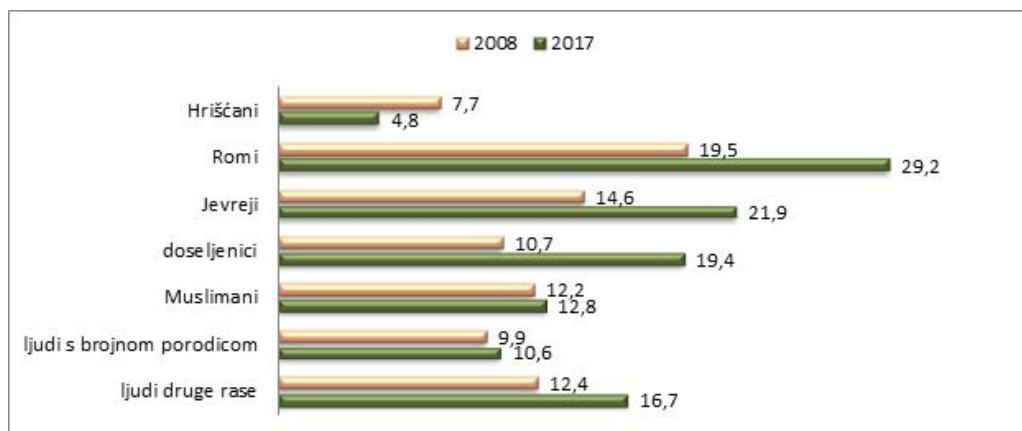
U grafikonu 22 priloženi su komparativni podaci po istim kriterijumima distanciranja po etničko/ rasnom kriterijumu za Crnu Goru sa kategorisanim zemljama Evrope.

¹³ <http://www.europeanvaluesstudy.eu>

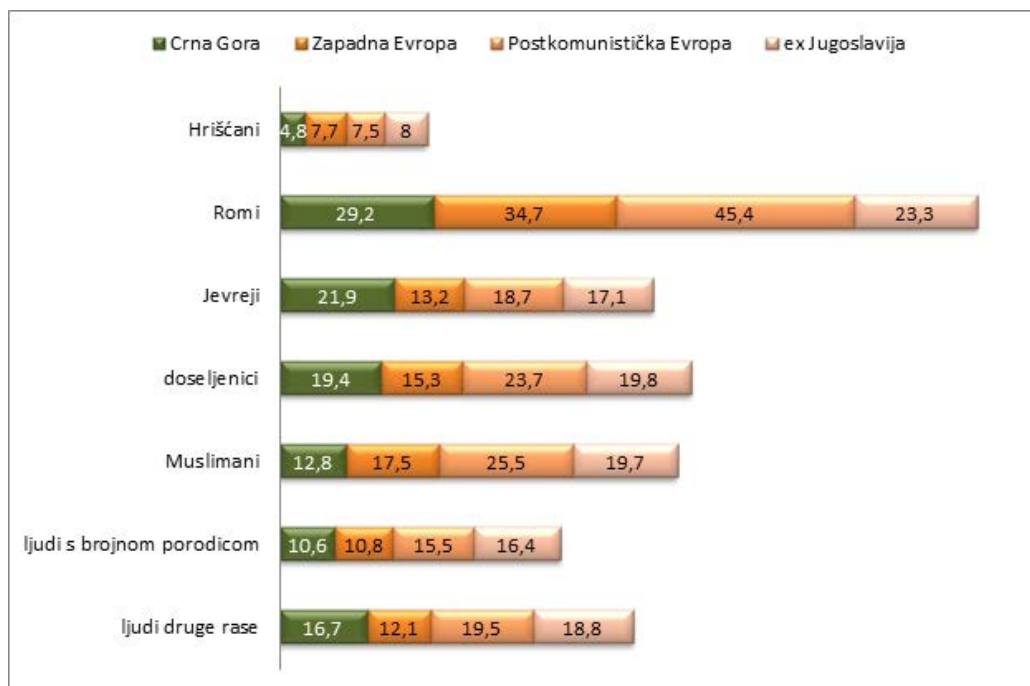
¹⁴ Podatke o relijabilnosti i komparabilnosti skale za merenje distance videti u Bešić (2014)

¹⁵ Distanca prema hrišćanima, u zemlji u kojoj su većina hrišćani, ima funkciju kontrolne varijable, a dobijene vrijednosti mjerenja su recipročne distanciranju prema navedenim grupama.

Grafikon 21. Ne bi željeli da imaju za komšije – etnička/rasna distanca: Crna Gora %

Grafikon 22. Etnička /rasna distanca – poređenje između Crne Gore i Evrope

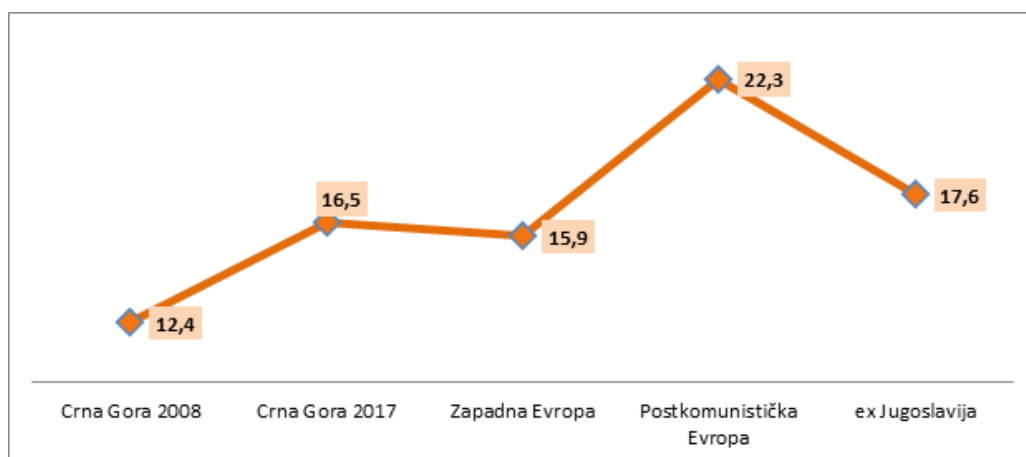

Iz ovih podataka se vidi **da je nivo distanciranja u Crnoj Gori viši u odnosu na kategorisane zemlje samo kada je riječ o Jevrejima**¹⁶. U svim drugim kategorijama distanciranje u Crnoj Gori je na nižem nivou nego što je to slučaj sa ostalim kategorijama zemalja. Podaci dalje ukazuju da je distanciranje u odnosu na Rome na najvišem nivou u odnosu na ostale grupe u svim kategorijama zemalja. Najviši stepen distance prema Romima mjerimo u postkomunističkoj Evropi, a u Crnoj Gori je distanca prema Romima značajno niže čak i u poređenju sa prosjekom zapadnoevropskih zemalja,

¹⁶ Podatak je veoma zanimljiv i autoru ovog Izveštaja potpuno neobjašnjiv. Nije poznato na osnovu istorijskih, političkih, kulturnih i bilo kojih društvenih razloga zašto bi anati-semitizam u Crnoj Gori bio na visokom nivou.

dok je ta distanca nešto viša u poređenju sa zemljama bivše Jugoslavije. Prema doseljenicima/ imigrantima, distanciranje je, takođe, najviše u postkomunističkoj Evropi, dok je u Crnoj Gori mjerena vrijednost na nivou zemalja bivše Jugoslavije, i nešto više u odnosu na Zapadnu Evropu. U odnosu na ljude druge rase, distanciranje u Crnoj Gori je na nešto nižem nivou u odnosu na ex SFRJ zemlje, kao i u odnosu na čitavu postkomunističku Evropu, ali na nešto višem nivou u odnosu na prosjek zapadnoevropskih zemalja. Kada je o Muslimanima riječ, distanciranje u Crnoj Gori je na najnižem nivou u odnosu na sve ostale zemlje, a posebno je na značajno nižem nivou u odnosu na čitavu postkomunističku Evropu, uključujući i zemlje bivše Jugoslavije. Socijalno distanciranje u odnosu na ljude sa brojnom porodicom u Crnoj Gori je na nivou zapadnoevropskog prosjeka, i niže kako u odnosu na čitavu postkomunističku Evropu, tako i u odnosu na ex SFRJ zemlje. Razumljivo, u odnosu na hrišćane distanca je najmanje izražena na svim uzorcima, a ova vrijednost je u Crnoj Gori na nižem nivou u odnosu na sve kategorije zemalja.

Grafikon 23. Ukupna etnička /rasna distanca – poređenje između Crne Gore i Evrope

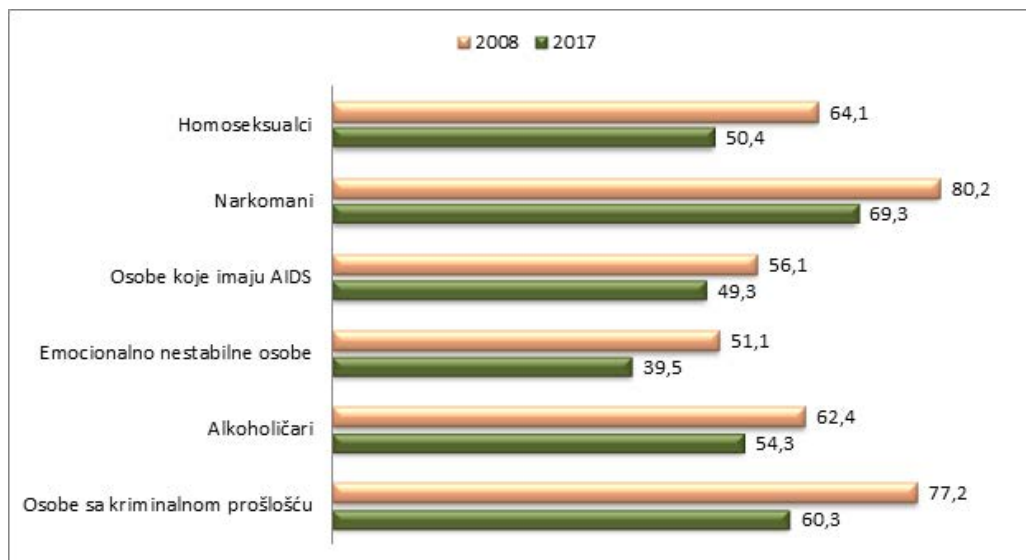

Ukoliko iskalkulišemo prosječnu vrijednost etničko/rasnog distanciranja u svim kategorijama zemalja, te ako dodatno uporedimo mjerenu distancu u Crnoj Gori za 2008. i 2017. godinu možemo vidjeti podatke prezentovane u grafikonu 23. Dakle, **po etničko/rasnom kriterijumu Crna Gora je na nivou prosjeka Zapadne Evrope, a nivo distanciranja je na manje-više istom nivou u čitavoj bivšoj Jugoslaviji. Distanciranje je, komparativno, na značajno nižem nivou u odnosu na postkomunističku Evropu. Međutim, zabrinjava podatak da je mjereni nivo etničko/rasnog distanciranja na višem nivou u odnosu na 2008. godinu.** Drugim rečima, po rasno/etničkom kriterijumu raste stepen diskriminacije u Crnoj Gori u prethodnih 10-ak godina.

Drugi tip distanciranja koji smo mjerili i upoređivali sa drugim zemljama Evrope jeste **bihejvioralna distanca**. Terminološki, ovaj tip distance je označen kao bihejvioralan zato što je distanciranje izraženo prema pojedincima i grupama koje karakteriše određeni način ponašanja, ili posljedice tog ponašanja. Dakle, metodološki, kao i u prethodnom slučaju, ispitanici su u istraživanju izražavali stav da 'ne žele' da imaju za komšije pojedince koji pripadaju navedenim grupama. Podaci koji ukazuju na razlike u stepenu bihejvioralne distance koji smo mjerili 2008. godine i danas priloženi su u grafikonu 24. Prvi, i ključni, nalaz ovog poređenja jeste da je **bihejvioralna distanca danas na nižem nivou u odnosu na sve socijalne grupe, nego što je to bio slučaj prije 10-ak godina.** Sa druge strane, nivo distanciranja je veoma visok, i svakako, značajno više nego što je to slučaj sa etničko/rasnim distanciranjem. Drugim

riječima, **distanciranje po bihejvioralnom kriterijumu u Crnoj Gori je značajno izraženije nego što je to slučaj sa etničko/rasnim distanciranjem.** Kada se uporedi distanciranje po bihejvioralnim grupama, najviši stepen distance mjerimo u odnosu na narkomane (69.3%). Ova vrijednost je, međutim, na značajno nižem nivou nego što je to bio slučaj 2008. godine (80.2%). Druga kategorija po 'nepoželjnosti' da živi u komšiluku jesu osobe koje imaju kriminalnu prošlost (60.3%). I ovaj procenat je značajno niži u poređenju sa distanciranjem koje smo mjerili prije devet godina (77.2%). Veoma je visoka distanca i prema alkoholičarima (54.3%), što je niže za preko 8% u odnosu na 2008. godinu. Svaki drugi građanin ne želi da ima za komšije homoseksualce, što je jako visok stepen distanciranja, ali svakako značajno niži u poređenju sa istraživanjem iz 2008. godine. I prema osobama koje imaju AIDS je značajno snižen nivo distanciranja (sa 56.1% na 49.3%), ali je mjerena vrijednost i dalje veoma visoka. Na kraju, najniži nivo distance u ovoj kategoriji mjerimo u odnosu na emocionalno nestabilne osobe (39.5%), što je, dakle, opet, značajno niže u poređenju sa 2008. godinom (51.1%).

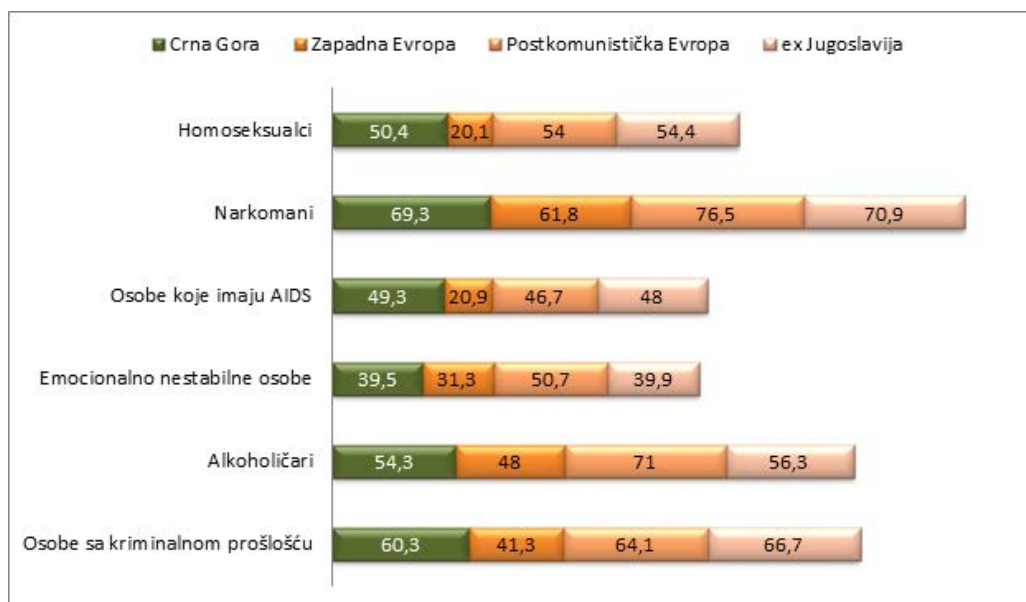
Grafikon 24. Ne bi željeli da imaju za komšije – bihejvioralna distanca: Crna Gora %

Kada se uporedi stepen distance sa kategorisanim zemljama Evrope (grafikon 25), najprije, distanca prema homoseksualcima je u Crnoj Gori nešto niža u odnosu na postkomunističke zemlje i ex SFRJ zemlje, ali je na drastično višem nivou u odnosu na Zapadnu Evropu. Distanca prema narkomanima, u Crnoj Gori, je na gotovo istom nivou kao i u zemljama bivše Jugoslavije, što je niži stepen distanciranja u odnosu na postkomunističke zemlje, a viši nivo distanciranja u odnosu na zapadnoevropske zemlje. U odnosu na osobe koje imaju AIDS, distanca u Crnoj Gori je na gotovo istom nivou kao i u ostalim postkomunističkim zemljama, uključujući i bivšu Jugoslaviju, a to je značajno viši stepen distanciranja u poređenju sa prosjekom zemalja Zapadne Evrope. Podatak o distanciranju u odnosu na emocionalno nestabilne osobe ukazuje da je u Crnoj Gori gotovo identičan stepen distanciranja kao i u bivšoj Jugoslaviji, što je niže u odnosu na ostale postkomunističke zemlje, a više u odnosu na zapadnoevropske zemlje. Distanciranje u odnosu na alkoholičare je u Crnoj Gori, takođe, više u odnosu na zapadnoevropske zemlje, a taj stepen distance je manje-više isti kao i u prosjeku zemalja bivše Jugoslavije, te značajno niži u odnosu na ostale zemlje postkomunizma. Na kraju, kada je riječ o distanciranju sa osobama koje imaju kriminalnu prošlost, u Crnoj Gori je mjereni

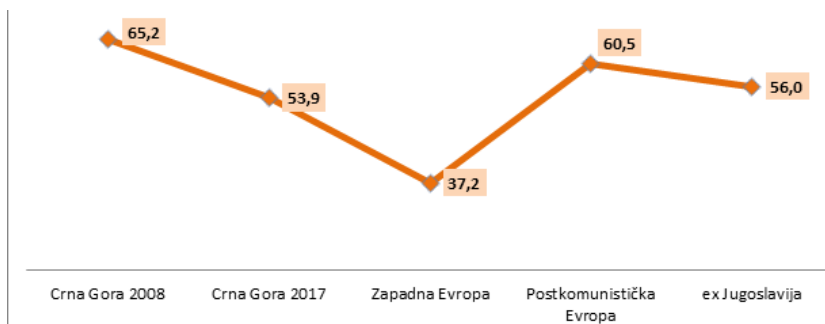
stepen distance niži od ostatka postkomunističke Evrope, uključujući i bivšu Jugoslaviju, dok je mjerena distanca na značajno višem nivou u odnosu na prosjek zemalja Zapadne Evrope.

Grafikon 25. Bihejvioralna distanca – poređenje između Crne Gore i Evrope

Na osnovu kalkuliranih prosječnih vrijednosti distanciranja prema svim kategorijama u odnosu na koje je mjereno bihejvioralno distanciranje, sačinjen je grafikon 26 u kome mjerimo prosječnu distancu na svim uzorcima. Podaci ukazuju, kao što smo naveli, da je **stepen distanciranja po bihejvioralnom kriterijumu u Crnoj Gori jako visok, ali da je komparativno na značajno nižem nivou danas nego što je to bio slučaj prije devet godina**. Dalje, podaci ukazuju da je mjereni stepen bihejvioralnog distanciranja nešto niži od prosjeka svih zemalja bivše Jugoslavije, a još niži u poređenju sa prosjekom svih ostalih zemalja postkomunizma. Sa druge strane, podatak ubjedljivo pokazuje da je bihejvioralno distanciranje u Crnoj Gori na značajno višem nivou u odnosu na prosjek zemalja Zapadne Evrope.

Grafikon 26. Ukupna bihejvioralna distanca – poređenje između Crne Gore i Evrope

Grafikon 27. Ne žele da imaju za komšije ekstremne ljevičare i desničare %

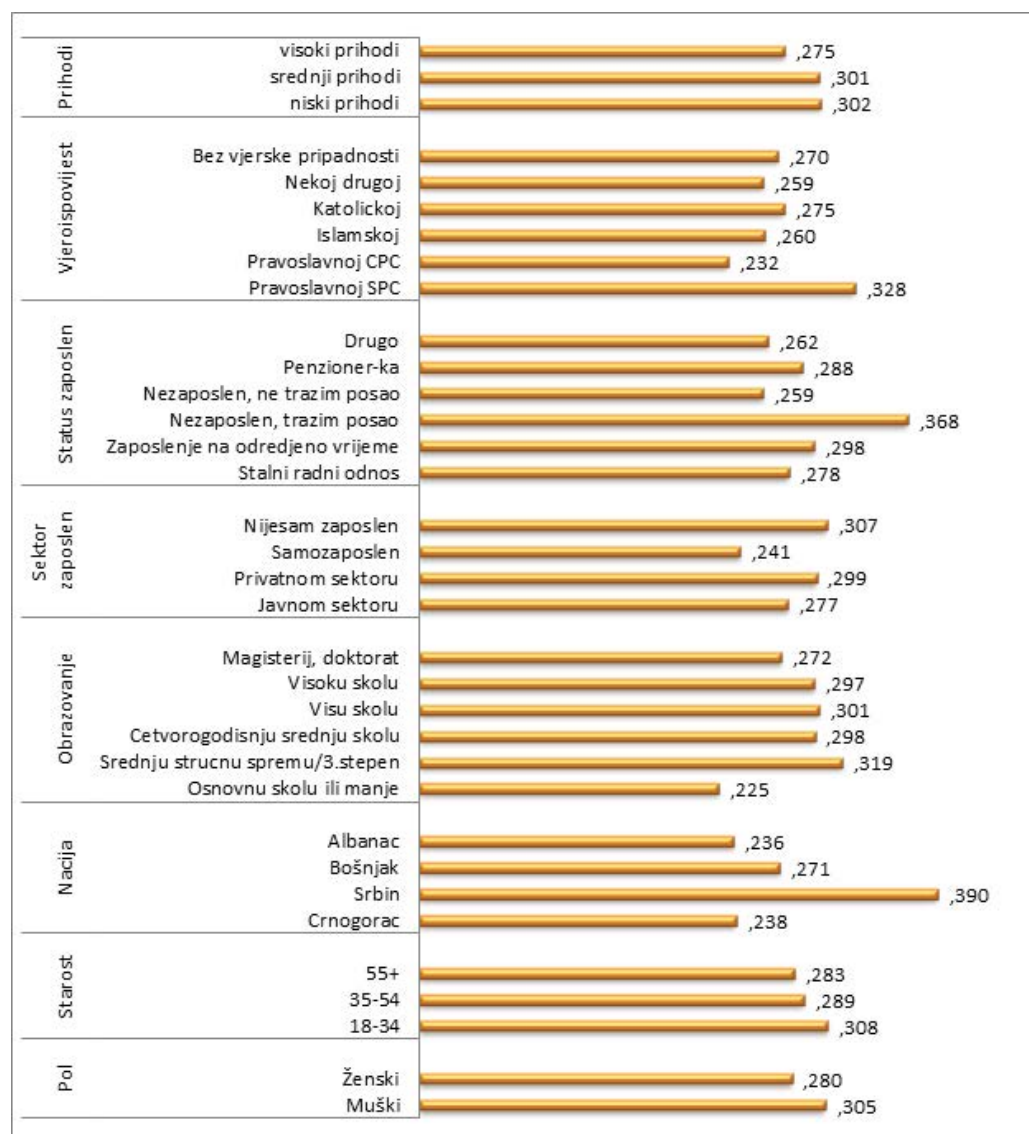
U okviru ovog komparativnog mjerenja, uporedili smo stepen distanciranja prema političkom ekstremizmu u Crnoj Gori sa ostalim zemljama, uključujući i poređenje podatka koji smo dobili ovim istraživanjem, i referentnim podatkom iz 2008. godine (grafikon 27). Podatak ukazuje da je veoma mala razlika u distanciranju prema političkom ekstremizmu bilo da on dolazi 's lijeve' ili 'desne' strane, kada je riječ o svim zemljama, osim kada je riječ o Zapadnoj Evropi, u kojoj su desničari značajno nepoželjniji od ljevičara. Zatim, **podaci pokazuju da je stepen distanciranja prema ekstremnim ljevičarima i desničarima u Crnoj Gori danas na višem nivou nego 2008. godine.** Dalje, podaci ukazuju da je u Crnoj Gori distanca prema političkim ekstremima izražena na višem nivou u odnosu na zemlje bivše Jugoslavije, da je na približno istom nivou kao i u ostalim zemljama Zapadne Evrope, kada je riječ o odnosu prema 'ljevici', odnosno na nižem nivou kada je reč o postkomunističkoj Evropi, opet kada je riječ o 'ljevici'. **U odnosu prema 'desničarima', Crna Gora je značajno tolerantnija od zemalja Zapadne Evrope, a ovaj stepen tolerancije je na nivou prosjeka zemalja bivšeg socijalizma.** Sve u svemu, kada je riječ o toleranciji na politički ekstremizam, Crna Gora ne odstupa značajno od ostalih zemalja Evrope i regiona, osim, što je distanca prema 'ljevičarima' na značajno nižem nivou nego što je to slučaj u Zapadnoj Evropi.

Od kojih faktora zavisi percepcija diskriminacije u Crnoj Gori?

Za svrhu analize faktora od kojih zavisi percepcija diskriminacije, cjelokupnu mjerenu distancu po oblastima prema svim društvenim grupama smo sintetizovali u jedinstven skor, koji prema tome mjeri ukupnu percepciju diskriminacije. Na ovaj način, koristićemo ukupan skor diskriminacije kako bi pokazali od kojih faktora eventualno zavisi percepcija distanciranja u Crnoj Gori. Kada je o faktorima riječ, metodički ćemo ih podijeliti u tri grupe, prva, to su sociodemografski faktori, druga, politički faktori, i treća, socijalno-psihološki korelati.

Kad je o sociodemografskim faktorima riječ (grafikon 28), podaci ukazuju da muškarci percipiraju diskriminaciju u većoj mjeri nego žene. Poseban je značajno što podaci ukazuju da što su građani mlađi, to percipiraju da je diskriminacija na višem nivou. Etnička pripadnost je, očito, veoma osjetljiv faktor, naime, pripadnici srpske nacionalnosti percipiraju diskriminaciju u značajno većoj mjeri nego pripadnici ostalih etničkih skupina. Takođe, Bošnjaci percipiraju diskriminaciju u većoj mjeri nego Crnogorci i Albanci, dok između percepcije pripadnika posljednje dvije skupine gotovo da nema razlike. Kada je o obrazovanju riječ, interesantno je da najniži stepen percepcije diskriminacije mjerimo kod populacije koja je najniže obrazovana, tačnije, kod ispitanika koji su bez obrazovanja ili imaju samo osnovnu školu. Podatak je interesantan usljed nalaza da oni koji spadaju u prvu sljedeću kategoriju u hijerarhiji obrazovanja (srednja škola III stepen), percipiraju najviši stepen diskriminacije. Ovaj nalaz ukazuje, vjerovatno, da obrazovanje nije faktor, već da je ova varijabla kolinearna sa nekim drugim faktorima. Nezaposleni i oni koji rade u privatnom sektoru percipiraju diskriminaciju u značajno višem stepenu u poređenju sa onima koji su samozaposleni i rade u javnom sektoru. Precizniji nalaz, međutim, kad je o statusu zaposlenosti riječ, jeste onaj koji ukazuju da nezaposleni koji traže posao značajno u većoj mjeri percipiraju diskriminaciju u odnosu na one koji nisu zaposleni ali ne traže posao. Dalje, oni koji pripadaju Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi u značajno većoj mjeri percipiraju diskriminaciju u odnosu na pripadnike ostalih konfesija. Na kraju, oni koji imaju više prihode percipiraju diskriminaciju u većoj mjeri u odnosu na one koji imaju srednje i visoke prihode.

Grafikon 28. Sociodemografski faktori percepcije diskriminacije

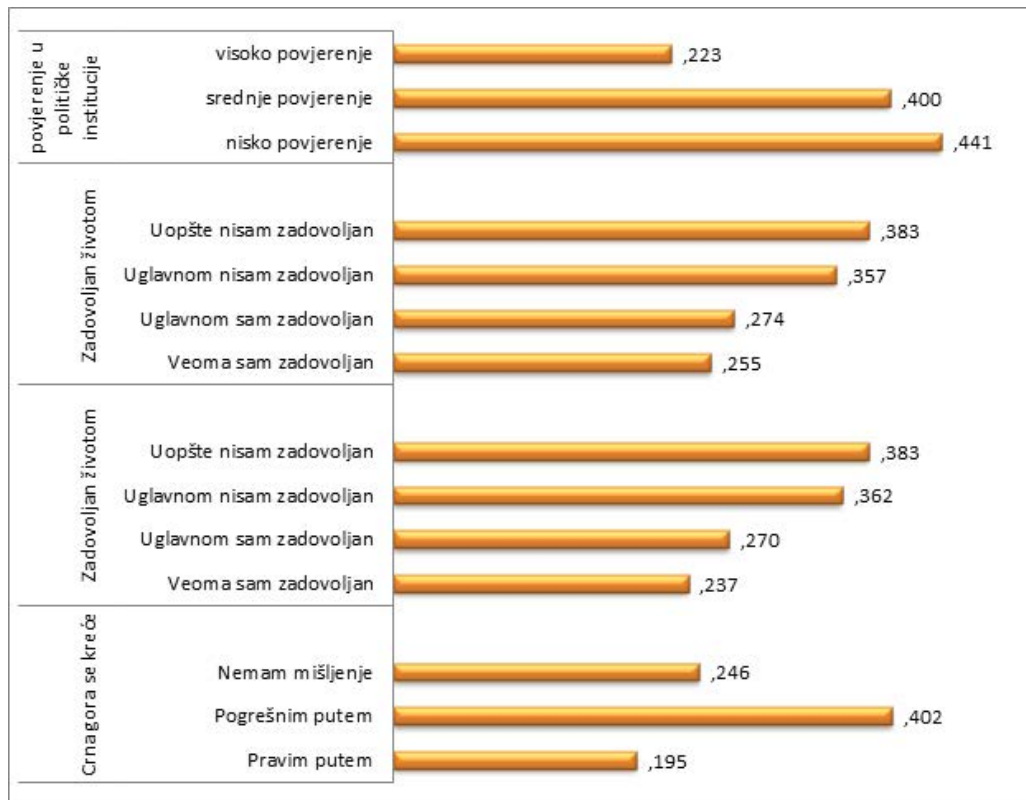

U grafikonu 29 priloženi su rezultati mjerenja efekata političkih faktora na percepciju diskriminacije¹⁷. Podaci ukazuju da oni koji smatraju da Crna Gora ide pravim putem imaju više nego dvostruko niži stepen percepcije diskriminacije u odnosu na one koji smatraju da se Crna Gora kreće u lošem pravcu. Takođe, podaci ukazuju da što su ljudi zadovoljniji svojim životom i poslom, to u manjoj mjeri percipiraju diskriminaciju. Konačno, što je viši stepen povjerenja u političke institucije, to je i manji stepen percepcije diskriminacije.

¹⁷ U istraživanju nismo mjerili partijsku preferenciju. Međutim, na osnovu velikog broja prethodnih istraživanja (CEDEM 2001 do 2017), utvrđeno je da postoji visoka korelacija između procjene da li Crna Gora ide u dobrom smjeru, da li su ljudi zadovoljni životom i poslom, te koliko imaju povjerenja u političke institucije. Ova istraživanja ukazuju da oni koji podržavaju vlast, u značajno većoj mjeri u odnosu na one koji su protiv vlasti, smatraju da Crna Gora ide u dobrom smjeru; oni su mnogo zadovoljniji u poslu i životu, te imaju mnogo više povjerenja u političke institucije, za razliku od onih koji su protiv vlasti. Dakle, ova četiri faktora koristimo kao 'proxy' za političke faktore.

Dakle, da zaključimo, percepcija diskriminacije je u velikoj mjeri određena političkim stavom, tačnije, negativan stav prema vlasti, njenom djelovanju i rezultatima, povećava stepen percepcije diskriminacije.

Grafikon 29. Politički faktori percepcije diskriminacije

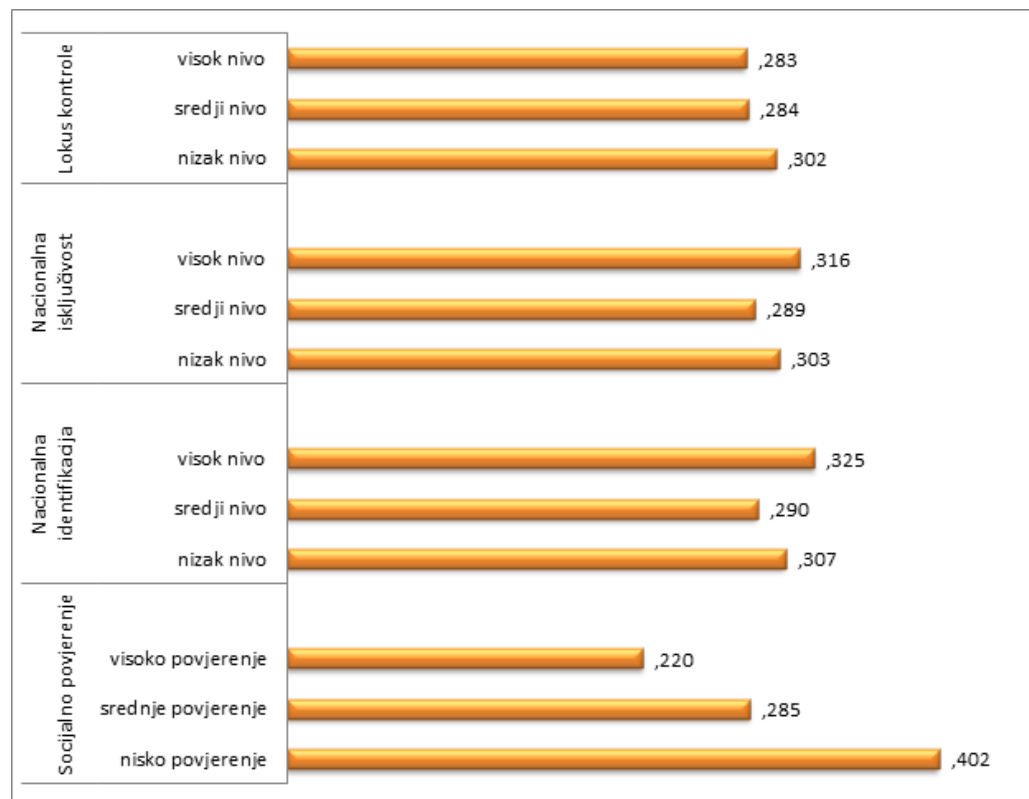

Na kraju, kada je riječ o socijalno-psihološkim korelatima¹⁸, testirali smo njih nekoliko koji se u literaturi tretiraju kao značajni za percepciju diskriminacije (grafikon 30). Najinteresantniji podatak jeste odsustvo povezanosti između percepcije diskriminacije i nacionalizma. Drugim riječima, nismo utvrdili da postoji veza između percepcije diskriminacije, sa jedne strane, kako sa nacionalnom identifikacijom, tako i sa nacionalnom isključivošću sa druge strane. Ovaj nalaz je indikativan, i ukazuje da nacionalizam ne utiče na stepen percepcije diskriminacije u Crnoj Gori. Takođe, i lokus kontrole se pokazao kao faktor koji nije povezan, tačnije, ne utiče na percepciju diskriminacije. Dakle, od toga da li pojedinci smatraju da imaju ili nemaju kontrolu nad vlastitim životom ne zavisi percepcija diskriminacije u društvu. Socijalno-psihološki faktor, međutim, koji je veoma važan korelat percepcije diskriminacije jeste interpersonalno povjerenje.

¹⁸ Socijalno povjerenje je mjereno kao interpersonalno povjerenje; nacionalna identifikacija posredstvom četiri stava koji mjere stepen vezanosti za nacionalnu skupinu kojoj pojedinac pripada; nacionalna isključivost posredstvom tri stava koja mjere snažno distanciranje od pripadnika drugih nacija, i lokus kontrole posredstvom intervalne desetostepene skale koja mjeri stav da li i u kojoj mjeri pojedinac ima kontrolu nad vlastitim životom. Za operacionalizaciju i mjerenje ovih koncepata vidjeti (Bešić, 2014). Sama pitanja koja se koriste vidjeti na sajtu EVS-a (ibid.)

Dakle, podaci ukazuju **da što je viši nivo povjerenja koje pojedinci imaju prema drugim pojedincima, to je niža percepcija diskriminacije**. Ovo posljedično znači **da je u velikoj mjeri visok stepen percepcije diskriminacije u Crnoj Gori posljedica niskog stepena socijalnog (interpersonalnog) povjerenja**.

Grafikon 3. Socijalno-psihološki faktori percepcije diskriminacije

Ključni nalazi istraživanja

U diferenciranom društvu diskriminacija je jedan od najvećih problema s kojim se demokratsko društvo suočava. Postojanje velikog broja društvenih grupa, sa svojim različitostima u vjerskom, etničkom, rodnom, političkom, seksualno-orijentacijskom i svakom drugom smislu, potencijalno proizvodi opasnost od konflikta, a najveći je problem diskriminacije onih koji su u manjini od strane većine. Ovakve diskriminatorne prakse konsekvantno dovode čitav politički poredak i društveni konsenzus u stanje nestabilnosti, a kao rezultat potencijalni konflikti dugog trajanja mogu dovesti do različitih oblika dezintegracije društva. Svi ovi problemi izraženiji su u društvima koja imaju naglašenu autoritarnu i konfliktnu prošlost, a ovo je posebno slučaj sa postkomunističkim društvima u kojima je autoritarnost i netolerancija sastavni dio istorijskog i političkog bića. Stoga je borba protiv diskriminacije važan zadatak svih demokratski odgovornih društvenih aktera. Prvi korak u borbi protiv diskriminacije jeste njeno sistematsko i longitudinalno mjerenje, te procjena u kojoj mjeri je diskriminacija izražena, i šta je to što je sistematski proizvodi. Ovakva vrsta analize je upravo napravljena na narednim stranicama. Ovaj izvještaj samo je izvod šireg izvještaja koji smo napravili u kome se nalazi neuporedivo

veći fond informacija za onoga ko je zainteresovan. Na ovom mjestu, međutim, samo ćemo dati pregled ključnih nalaza istraživanja kako bi donosioci odluka mogli veoma brzo i efikasno da se upoznaju sa stanjem i trendovima diskriminatorskih stavova i praksi u Crnoj Gori. Mjerenjem diskriminacije u ovoj godini utvrdili smo da je najveći stepen diskriminacije, na osnovu percepcije građana, utvrđen prema ljudima koji imaju različito političko uvjerenje. Ovaj podatak ide u prilog velikom broju ranijih istraživanja CEDEM-a a koja ukazuju da su političke podjele u Crnoj Gori duboke i da predstavljaju osnov društvenog rascijepa i svekolikih sukoba koji postoje. Druga grupa po stepenu diskriminisanosti jesu stare osobe, tj. u Crnoj Gori je na osnovu mišljenja građana u velikoj mjeri rasprostranjen 'ejdžizam', a starije osobe su, i na osnovu komparativnih istraživanja u drugim zemljama, zapravo najveće žrtve tranzicije. Slijede zatim redom, po izmjerenom stepenu ugroženosti od diskriminacije, osobe sa invaliditetom, diskriminacija po osnovi nacionalne, pa vjerske pripadnosti, diskriminacija žena, i na kraju diskriminacija LGBT osoba.

Diskriminacija po političkoj pripadnosti, koja je najizraženija, je veoma malo izložena promjenama, tačnije, ona je na gotovo istom nivou kao i prije dvije, odnosno sedam godina. Ova perzistentnost nivoa diskriminacije po političkom kriterijumu ukazuje na stabilne i snažne mehanizme koji doprinose njenoj reprodukciji, te vjerovatno da su osnove za njeno postojanje veoma duboko utkane u političko tkivo

Najviši stepen diskriminacije u Crnoj Gori je prema pojedincima koji imaju različito političko uvjerenje

crnogorskog društva. Po kriterijumu vjerske pripadnosti, stepen diskriminacije je danas u porastu u odnosu na 2015. godinu, dok je, prema svim drugim grupama, stepen diskriminacije na manje-više istom nivou kao i prije dvije godine, a same promjene kod ovih grupa su registrovane kada se uporedi mjerenje 2010. i 2015. godine. Drugim riječima, imali smo naglašeniju dinamiku promjena od 2010. do 2015. godine, nego od 2015. godine do danas. Sa druge strane, promjene od 2010. do 2015. godine su bile uglavnom regresivne, dok su od 2015. do danas uglavnom progresivne. Pojednostavljeno rečeno, u najvećem broju slučajeva, obrazac je da je stepen diskriminacije u Crnoj Gori danas na nižem nivou u odnosu na 2015. godinu, ali je 2015. godine on na višem nivou u odnosu na 2010. godinu, pa je, konsekvntno, nivo diskriminacije danas manje-više na nivou koji smo mjerili 2010. godine.

Najveći stepen diskriminacije, po mišljenju građana izražen je u oblasti zapošljavanja. Ovdje treba imati u vidu da je oblast zapošljavanja i po sebi, vjerovatno, najosjetljivija u situaciji kada je nezaposlenost relativno visoka, tačnije, ekonomska kriza u velikoj mjeri može da pospješi percepciju visoke diskriminacije u oblasti zapošljavanja.

Od svih društvenih oblasti, diskriminacija je najizraženija u oblasti zapošljavanja

Sve ostale oblasti imaju znatno niži, i međusobno ujednačen nivo izraženosti diskriminacije. Zapošljavanje je očito posebno osjetljivo i usljed činjenice da se po procjeni građana nivo diskriminacije danas povećao u odnosu na 2015. godinu. Danas, takođe, u odnosu na prije dvije godine imamo i niži nivo diskriminacije u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite, dok je u ostalim oblastima stepen diskriminacije danas na približnom nivou koji smo utvrdili prije dvije godine.

Predrasude prema određenim grupama jesu osnov za distanciranje u odnosu na pripadnike tih grupa, a distanciranje jeste osnov za diskriminatorske stavove i ponašanja, stoga smo utvrdili stepen distanciranja prema ključnim grupama koje su u čitavoj Evropi pod rizikom diskriminacije. Istraživanja ovog tipa ukazuju da postoje tri profila distanciranja, prvi, po etničko/rasnom kriterijumu,

U Crnoj Gori kao i u Evropi, najviši je stepen distanciranja po etničko/rasnom kriterijumu u odnosu na Rome

drugi po bihejvioralnom kriterijumu, i treći po političkom kriterijumu. Upravo poštujući ovu međunarodno standardizovanu metodologiju, mjerili smo distanciranje upoređujući stepen distance 2008. godine i danas, kao i upoređujući stepen distance koji postoji u Crnoj Gori sa referentnim stepenom distance u drugim zemljama regiona i Evrope. Distanciranje prema različitim grupama se vrši na način što ispitanici izražavaju stavove da 'ne žele' da imaju za komšije pripadnike tih grupa.

Po etničko/rasnom kriterijumu u svim zemljama Evrope, uključujući i Crnu Goru, najviši stepen distanciranja je prema Romima. Komparativno, u Crnoj Gori je distanciranje po etničkoj/rasnoj osnovi na značajno nižem nivou u odnosu na prosjek zemalja postkomunističke Evrope, i približno na nivou ostalih zemalja bivše Jugoslavije, i zemalja Zapadne Evrope.

U Crnoj Gori etničko/rasno distanciranje je danas na značajno višem nivou u odnosu na 2008. godinu

Posebno interesantan podatak jeste visok stepen distanciranja u Crnoj Gori u odnosu na Jevreje, za koji nemamo racionalnog objašnjenja. Međutim, najindikativniji podatak kada je o Crnoj Gori riječ jeste nalaz da je ukupan nivo distanciranja po etničko/rasnom kriterijumu danas na višem nivou nego što je to bio slučaj prije devet godina.

U pogledu distanciranja u odnosu na pojedince koji pripadaju grupama koje se diskriminišu po osnovu njihovog ponašanja, i/ili posljedicama tog ponašanja, utvrdili smo da je u Crnoj Gori distanca veoma izražena, i svakako na značajno višem nivou u odnosu na etničko/rasno distanciranje. Najviši stepen distance u Crnoj Gori u odnosu na bihejvioralni kriterijum jeste u odnosu na narkomane i osobe koje imaju kriminalnu prošlost. Međutim, ovaj nivo distanciranja je nešto ispod prosjeka zemalja bivše Jugoslavije, a još značajnije ispod prosjeka ostalih zemalja bivšeg socijalizma. Sa druge strane, u Crnoj Gori, kao i svim ostalim postkomunističkim zemljama, uključujući zemlje bivše Jugoslavije, bihejvioralna distanca je na drastično višem nivou u odnosu na zemlje Zapadne Evrope. Međutim, ključni je podatak u našem istraživanju da je bihejvioralna distanca danas na značajno nižem nivou u odnosu na 2008. godinu. Dakle, visok stepen bihejvioralnog distanciranja i pozitivni trendovi jesu glavni nalaz ovogodišnjeg istraživanja.

Najveći stepen distance u Crnoj Gori po bihejvioralnom kriterijumu jeste u odnosu na narkomane i osobe koje imaju kriminalnu prošlost

Bihejvioralna distanca danas u Crnoj Gori je na značajno nižem nivou nego prije devet godina

Kada je riječ o distanciranju u odnosu na političke ekstremiste, najprije nalazimo da je nivo distanciranja u Crnoj Gori na približno jednakom nivou, bez obzira da li politički ekstremizam dolazi 's lijeva' ili 's desna'. U svakom slučaju, danas je distanciranje u odnosu na politički ekstremizam u Crnoj Gori izraženiji i prema ljevičarima i prema desničarima, u odnosu na 2008. godinu. Crna Gora se od ostalih zemalja razlikuje samo u višem stepenu tolerancije na desničarski ekstremizam kada se upoređi sa Zapadnom Evropom. U svim ostalim mjerama distanciranja, Crna Gora je na približnom nivou zemalja regiona i ostalih postkomunističkih zemalja.

Distanciranje u odnosu na politički ekstremizam u Crnoj Gori je danas na višem nivou nego prije devet godina

Analizirajući od kojih to faktora zavisi percepcija diskriminacije utvrdili smo nekoliko faktora koji spadaju u različite kategorije po svom atributivnom karakteru. Kada je riječ o sociodemografskim faktorima, nacionalna pripadnost se pokazala kao ključna, tačnije, oni koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi u značajno većoj mjeri percipiraju diskriminaciju u odnosu na pripadnike ostalih nacionalnih skupina.

Percepcija diskriminacije je na značajno višem nivou kod onih koji su oponenti vlasti, nego kod onih koji podržavaju vlast

Međutim, pitanje je da li je nacionalnost demografska ili politička varijabla, iz prostog razloga što je na političkoj sceni u Crnoj Gori, u velikoj mjeri, politički sukob između vlasti i opozicije istovremeno i nacionalni sukob, budući da su političke partije koje predstavljaju interese Srba u opoziciji. Da je percepcija diskriminacije u velikoj mjeri političkog karaktera dokazuje i podatak da je kod onih koji smatraju da se zemlja kreće u dobrom smjeru (a ovo je proksi za one koji podržavaju vlast), nivo percepcije diskriminacije značajno niži u odnosu na one koji smatraju da se zemlja kreće u pogrešnom smjeru (proksi za one koji su protiv vlasti).

Ovo korespondira podatkom da oni koji imaju nisko povjerenje u političke institucije, u značajno većoj mjeri percipiraju diskriminaciju u odnosu na one koji imaju visoko povjerenje u političke institucije. Kontrolni indikator koji dokazuje ovu tvrdnju jeste i veza između ukupnog zadovoljstva životom i percepcije diskriminacije, tačnije, oni koji su zadovoljniji životom percipiraju diskriminaciju na značajno nižem nivou u odnosu na one koji nisu zadovoljni. Istraživanjem smo pokazali i da je jedan socijalno-psihološki faktor veoma važan kada je riječ o percepciji diskriminacije, a to je interpersonalno povjerenje.

Nizak nivo socijalnog (interpersonalnog) povjerenja jedan je od ključnih faktora visoke diskriminacije u Crnoj Gori

Drugim riječima, ako je socijalno (interpersonalno) povjerenje na visokom nivou, onda se diskriminacija percipira u značajno manjoj mjeri, nego ukoliko je to povjerenje na niskom nivou. Dakle, možemo reći da je visok stepen percepcije diskriminacije u Crnoj Gori u velikoj mjeri rezultanta niskog stepena interpersonalnog povjerenja koje postoji.

Obrazovne institucije, mediji i NVO najviše doprinose borbi protiv diskriminacije

Različite institucije, po stavovima građana, pružaju različit doprinos borbi protiv diskriminacije. Građani ocjenjuju da najveći doprinos toj borbi pružaju obrazovne institucije, mediji i nevladine organizacije, dok najniži doprinos pružaju političke partije.

Sa druge strane, kada je riječ o obrazovnim institucijama i medijima, trend je naglašeno pozitivan, dakle, smatra se da oni doprinose borbi protiv diskriminacije u značajno većoj mjeri nego prije dvije godine, dok kada je o NVO riječ, trend je negativan.

Od državnih institucija, najveći doprinos borbi protiv diskriminacije pružaju Ombudsman i Centar za socijalni rad

Kada je riječ o državi i njenim institucijama, najveći doprinos, po mišljenju građana, u borbi protiv diskriminacije pružaju Ombudsman i Centar za socijalni rad, a najmanji Skupština Crne Gore. Ukupno povjerenje u državu i njene organe nije naročito visoko, ali je u porastu u odnosu na 2015. godinu.

Najsnažnija podrška javnosti jeste borba protiv diskriminacije žena i osoba sa invaliditetom

Na kraju, jako je visok stepen podrške koju građani izražavaju u borbi protiv diskriminacije prema gotovo svim grupama koje su bile predmet istraživanja. U najvećoj meri se podržava borba protiv diskriminacije žena i osoba sa invaliditetom. Najmanje se podržava borba protiv diskriminacije LGBT osoba, ali je u ovom pogledu trend pozitivan, tačnije, mnogo je izraženija podrška zaštite ovoj grupi danas nego što je to bio slučaj prije dvije godine.